

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи
бакалавра
на тему: «Розгром Колчака та падіння Білого режиму на території
Сибірі»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «Історія та археологія»
Гришин Олександр Сергійович

Керівник: проф.
Сергій Васильович Потрашков
Рецензент: к.і.н., доц./ д.і.н., проф.
.....П.І.Б.....

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Обстановка на Східному фронті громадянської війни на початок 1919 року. Весняний наступ Білої армії.	10
1.1 Підготовка до весняного наступу Білої армії	10
1.2 Початок весняного наступу армій Колчака	12
1.3 Підсумки наступу	15
Розділ 2. Головні постаті РСФСР та Російської держави на Східному фронті	16
2.1 Головні постаті з боку РСФСР	16
2.2 Головні постаті з боку Російської держави	20
Розділ 3. Сили сторін та стан тилу на початку травня 1919 року. Підготовка контрнаступу Червоної армії.	29
3.1 Стан червоного тилу	29
3.2 Стан білого тилу	33
3.3 Підготовка контрнаступу Червоної армії та сили сторін	48
Розділ 4. Бойові дії з 28 квітня 1919 року по 7 січня 1920 року. Відступ Білої армії. Початок Сибірського «Крижаного» походу	51
4.1 Бугурусланська операція	51
4.2 Белебеївська та Бугульмінська операції	54
4.3 Уфімська та Сарапуло-Воткінська операції	57
4.4 Златоустівська та Пермська операції	63
4.5 Челябінська операція	68
4.6 Тобольська операція Білої армії та Петропавлівська операція Червоної армії	72
4.7 Омська та Новомиколаївська операції. Початок Великого Сибірського Крижаного походу	78
Розділ 5. Полон адмірала Колчака та його розстріл. Падіння білого режиму на території Сибіру	84
5.1 Повстання Політцентру і арешт Колчака	84
5.2 Великий Сибірський Крижаний похід	88
5.3 Розстріл Колчака	89
Висновки	92
Список джерел та літератури	94

Вступ

Розглядаючи історію громадянської війни, події на Сході у 1919-1920 роках були одними з найважливіших для усього східного регіону того часу. Після повстання Чехословацького корпусу та формування Східного фронту Червоної армії, бойові дії у цьому регіоні виходять на перші плани, як для більшовиків, так і для білого руху, оскільки перемога на цьому фронті була важлива для обох сторін.

У контексті вивчення історії громадянської війни є вкрай важливими такі події, як перемоги Червоної армії під час літнього контрнаступу у 1919 році та відступ армії Російської держави 1919-1920 років. Вони створили умови для повного контролю Сибіру Червоною армією в майбутньому, а також створили передумови для розпаду структури Білої армії у цих регіонах до кінця громадянської війни.

Обґрунтування наукової та суспільно-політичної актуальності теми.

Тема дослідження бойових дій на Східному фронті громадянської війни у 1919-1920 році є актуальною у воєнному контексті, як приклад формування перших регулярних бойових підрозділів, які пізніше стануть основою Червоної армії і остаточно замінять Червону гвардію. Також важливо дослідити тему відносин між представниками прихильників єдності Російської імперії та національними меншинами у вигляді Чехословацького корпусу, які зіграли важливу роль в останні роки громадянської війни на Сході.

Суспільно-політична актуальність теми виражається у процесах, які проходили на території, що була під контролем білих, наприклад, у взаємодії суспільства з чехословацькими частинами, початку розпаду Російської держави. Також в цьому контексті важливо вказати роль Верховного правителя Колчака у подіях та соціальних процесах на території Сибіру.

Об'єкт дослідження.

Об'єктом дослідження є громадянська війна на території Сибіру та усі події, які відбувалися між Червоною та Білою арміями, а також їх підходи до встановлення своєї влади у зазначеному регіоні.

У ході досліджень будуть розглянуті тактики та плани бойових дій з обох сторін, накази та спогади людей, які прийняли активну участь у подіях, незалежно від їхньої прихильності червоним або білим.

Також буде приділена увага обставинці в тилу обох сторін на території Сибіру впродовж 1919-1920 років і будуть проаналізовані спогади сучасників з приводу становища населення, його побуту та настроїв.

Предмет дослідження.

Предметом дослідження є події, пов'язані з бойовими діями на Східному фронті. У роботі аналізуються події 1919-1920 років. Наступ Білої армії у березні-квітні 1919 року та контрнаступ Червоної армії. Політичні події у Російській державі, а також організований відступ Білої армії під натиском Червоних.

Хронологічні межі дослідження.

Хронологічними межами дослідження визначено період з 4 березня 1919 року по 7 лютого 1920 року. Такі рамки зумовлені ходом військових дій на Східному фронті громадянської війни, внаслідок яких була розгромлена Біла армія.

Передумовою для наступу Червоної армії був весняний наступ білих з 4 березня по 29 квітня 1919 року, який призвів до значних проблем більшовиків. Це зробило розгром Білої армії на Східному фронті одним з головних завдань Червоної армії, а особистість Колчака стала «ворогом номер один» для Радянської республіки. Основні події відбуваються з 28 квітня 1919 року по 20 червня 1919 року, коли триває головний контрнаступ

Червоної армії, внаслідок якого вона знищує найкращі частини Сибірської армії, що створює передумови для майбутніх успіхів. Впродовж періоду з 1 липня 1919 року до 7 січня 1920 року Червона армія проводить ряд успішних операцій, завершуючи його Красноярською операцією та остаточно розбиваючи сили Колчака. Впродовж цього часу білі сили переживають так званий «Великий Сибірський Крижаний похід», який починається 14 листопада 1919 року. Остаточне завершення режиму Колчака та активного спротиву білих на території Сибіру відбувається з 21 січня 1920 року, коли адмірала Колчака було видано політ центру, по 7 лютого 1920 року, коли адмірала Колчака було розстріляно, що змінило цілі Крижаного походу, а також остаточно завершило правління Білої армії на території Сибіру.

Територіальні межі дослідження.

Територіальні межі дослідження визначаються Східним фронтом громадянської війни. Бойові дії переважно відбувалися на території Сибіру, а також, частково, на Далекому Сході.

Історіографічний огляд літератури

Тема розгрому Колчаківщини та падіння Білого режиму на території Сибіру в 1919–1920 роках була важливою у дослідженні теми громадянської війни у Російській Імперії, оскільки ці події вплинули на хід усієї війни. Саме тому ця тема привертала увагу не тільки радянських істориків та дослідників, а й інших. Історіографія питання охоплює як радянські праці, так і мемуари сучасників, збірки документів, іноземні дослідження та енциклопедичні видання.

У радянських дослідженнях основні висновки базувалися на ідеологічних засадах, які підкреслювали роль класової боротьби та перемогу більшовиків. Перші дослідження на тему громадянської війни на території Сибіру почали виходити одразу після завершення війни і переважно були написані учасниками подій. Яскравим прикладом є

дослідники та учасники подій Какурін та Вацетіс, які у своїх працях робили акцент на класовій нерівності у Сибіру, що стало причиною для підтримки місцевим населенням червоних. У роботах радянських істориків основний фокус подій приділявся не тільки бойовим діям, а й соціально-політичному становищу в цьому регіоні – мали місце внутрішні протиріччя в уряді Колчака та підтримка Червоної армії місцевими партизанськими загонами, що і спричинило крах Білого режиму, а головний акцент робився на героїзмі Червоної армії. Це можна побачити і у більш пізніх працях, які вже виходили у 50-60 роках, як наприклад праця “Разгром армии Колчака” за авторством Спіріна або “Контрнаступление Южной группы Восточного фронта и разгром армии Колчака” за авторством Болтіна.

Також радянська історіографія мала велику кількість спогадів червоних командирів та партизанів, у яких відображали хід військових операцій, процеси у керівництві армії та її зміни, а також розкривають партизанський рух на території Російської держави. На тему партизанської боротьби у радянські часи видавалася велика кількість мемуарів учасників тих подій, як наприклад спогади Петра Щетінкіна, які вийшли у 30-х роках і у яких особисто керував партизанською армією у тилу білих або праця одного з командувачів червоними військами Генріха Ейхе “Опрокинутый тыл”, яка вийшла у 60-ті роки і у якій він широко розкривав партійну роботу у тилу, активну диверсійну діяльність та інше..

Важливе місце займають спогади учасників подій з білого боку та різноманітні спогади емігрантів, які дають можливість побачити боротьбу між Червоними та Білими з іншого боку. Зокрема, мемуари важливих представників Білого руху, як, наприклад, спогади генерал-лейтенанта Костянтина В'ячеславовича Сахарова висвітлюють труднощі, з якими зіткнулися білогвардійські сили, а також їхнє бачення причин поразки та аналіз подій минулого. Одним з найголовніших джерел, які розкривають стан держави Колчака, та процесів у його уряді, є щоденник барона Олексія Будберга, у якому він дає широку картину відносин між міністерствами та

урядовими працівниками, а також інтригами у війську та відносинами між офіцерами.

Іноземна історіографія підкреслює геополітичну роль інтервенції Антанти на Далекому Сході, звертає увагу на обмежену підтримку, яка була викликана недовірою до уряду Колчака через захоплення влади, а також дає оцінку матеріальній підтримці, яку отримали білогвардійці від міжнародних союзників, і детально розглядає особистість Колчака у ролі політичного лідера. Серед прикладів можна виділити спогади учасника інтервенції Сільвіана Г. Кілліана “American soldiers in Siberia”, який у своїй книзі пригадує та аналізує кроки американської місії на території Сибіру. Серед іноземної літератури можна також виділити мемуари бійців Чехословацького корпусу, які пропонують свій погляд на події та проливають світло на взаємодію іноземних сил із білогвардійцями та червоними, а також розкривають ставлення Антанти до цих подій.

Крім того, енциклопедичні видання українською мовою додають національний контекст, відображаючи вплив громадянської війни на долю українського населення на території Сибіру та впливу тих подій на бойові дії на теренах України.

Аналіз джерел

Під час виконання дипломної роботи мною була задіяна джерельна база дослідження, яка включає збірки документів, що містять офіційні накази, листування та пропагандистські видання. Ці матеріали дозволяють реконструювати події в їхній хронологічній послідовності. Для написання роботи мною використовувалися мемуари червоних командирів, як наприклад Какурін, Ейхе, Фрунзе Щетінкін та інше. Аналіз їхніх мемуарів дозволив розкрити у дипломній роботі процеси, які відбувалися у Червоній армії під час планування наступу та бойових дій. Також були задіяні мемуари представників Білого руху та емігрантів, як, наприклад Сахарова, Будберга, Кісліцина та інших, які розкрили тил білих та стан їхньої армії за

часів подій громадянської війни та дозволили проаналізувати чинники, які призвели до їх поразки.

Мета й завдання дослідження.

Метою дослідження є визначення причини поразки Білогвардійського руху та режиму Колчака.

Серед завдань дослідження можна виділити такі:

1. дослідження процесу бойових дій на Східному фронті;
2. аналіз народних процесів, які впливали на падіння влади білих, такі як голод, дії радянських партизанів, конфлікти з представниками Чехословацького корпусу, заколоти та моральний стан військових;
3. аналіз постатей як з боку Червоних, так і з боку Білих – Колчак, Пепеляєв, Капель, Молчанов, Фрунзе, Каменєв, Ольдерогге.

У підсумку дослідження видається оцінка діям обох сторін та вплив їхніх дій на хід громадянської війни. Вивчається офіційна документація, накази та листування.

Наукова новизна і актуальність

Наукова новизна полягає в аналізі подій через призму сучасної історії. Події громадянської війни на території Сибіру у роботі досліджуються з використанням більш критичного аналізу обох сторін конфлікту. Актуальність роботи базується на постанові питання ролі адмірала Колчака у тих подіях та відношення сучасників до подій того періоду.

Методологія та методи дослідження

При написанні дипломної роботи основними принципами були історичність, об'єктивність, науковість та системність, які забезпечують точність наукового аналізу на базі історичних фактів та подій.

Під час дослідження використані такі спеціальні історичні методи, як аналіз для вивчення окремих історичних фактів для об'єднання їх в цілу

картину; хронологічний метод дослідження для створення послідовності подій та виявлення причинно-наслідкових зв'язків подій, які відбувалися на східному фронті під час 1919-1920 років; метод періодизації, системного підходу, аналогії та узагальнення. Також у дослідженні використано порівняльний метод для виявлення відмінностей між діями як окремих людей, так і організацій в цілому.

Крім вище зазначеного, робота базується на принципі історизму, що забезпечує об'єктивний аналіз історичних подій крізь призму історико-ситуаційного та історико-хронологічного методів дослідження, що дозволяють не тільки проаналізувати погляди сучасників подій у межах певної ситуації, а й викласти факти у логічній хронологічній послідовності.

Структура дипломної роботи

Дипломна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Розділ 1. Обстановка на Східному фронті громадянської війни на початок 1919 року. Весняний наступ Білої армії.

1.1 Підготовка до весняного наступу Білої армії

На початок 1919 року на Східному фронті склалася важка стратегічна ситуація для обох сторін конфлікту. Біла армія після свого успіху у Пермській операції та розгрому червоних на цьому напрямленні не змогла продовжити свій прорив. І, хоча захоплення великої кількості зброї та обмундирування на складах Пермі значно вплинуло на покращення стану сибірської армії та підйому бойового духу, розвинути успіх та зайти у тил червоним військам, які вели бойові дії на Уралі, не вдалося, а втрата Уфи через нестачу військ змусила білу армію перейти до оборони. У той же час, Червона армія, незважаючи на свої успіхи біля Уфи та Уральську, мала велику кількість проблем. Втрата Пермі призвела до втрати великої кількості промислово важливих об'єктів та складів, а бойові частини були надто втомлені для проведення активних бойових дій. Великою проблемою також було погане забезпечення та відсутність нормального контакту з тилом. Це призвело до призупинення бойових дій у лютому та підготовці сил до бойових дій навесні.

Наприкінці зими командування Білої армії та Червоної армії обидві готувалися до наступу навесні. Командування Червоної армії планувало подолати Уральський хребет та просуватися у бік радянського Туркестану¹. Одночасно командування Колчака почало розробку операції, за ідеєю якої вона мала вдарити по ділянці Перм-Вологда для з'єднання з військами інтервентів на півночі Росії, а також по ділянці середньої Волги у напрямку Симбірську, Казані та Самари для розвитку наступу на Московський

¹ Какурин Н. Е. Восстание чехословаков и борьба с Колчаком: монография. Москва: Государственное издательство, 1928, С. 52

напрямок². Це мало призвести до можливості удару по Петрограду, а також до створення умов для наступу Колчака на Москву з декількох напрямів.

На початку весни 1919 року Біла армія мала перевагу у кількості бійців. Для наступу були виділені декілька армій: Сибірська армія генерала Гайди чисельністю 40 000 багнетів та шабель та 83 гармати; Західна армія генерала Ханжина чисельністю 40 000 багнетів та шабель, а також 120 гармат; Середня група військ чисельністю 21 000 багнетів та шабель, Південна армія генерала Белова чисельністю 15 000 багнетів та шабель; Оренбурзька армія генерала Дутова 14 000 багнетів та шабель; Уральська армія генерала Толстого 18 000 багнетів та шабель³. Всього Біла армія мала 148 тисяч багнетів та шабель та більше ніж 200 гармат. На фронті протягом 450 кілометрів знаходилося 93 тисячі бійців.

Червона армія на Східному фронті мала перевагу у кількості гармат. На початку березня на Східному фронті було розміщено: 4 та 1 армія, Туркестанська армія, які разом мали чисельність 52 000 багнетів та шабель, 200 гармат, 613 кулеметів; 5 армія чисельністю 10 000 багнетів та шабель, 42 гармати, 142 кулемети; 2 армія чисельністю 22 000 багнетів та шабель, 70 гармат, 475 кулеметів; 3 армія чисельністю 27 000, 69 гармат, 491 кулемет⁴. Всього Червона армія мала 111 тисяч бійців, 379 гармат, 1721 кулемет, 5 бронепоездів та 30 літаків. На відміну від Білої армії, червоні сили були нерівномірно розподілені та розтягнуті на багато кілометрів, що призводило до кількісної переваги білих на деяких напрямках. Це дозволило сконцентруватися силам Сибірської армії на уфимському напрямку, де знаходився центр оборони 5 армії. 10 тисячам бійців 5 армії, які були розтягнуті у тонку лінію оборони довжиною 210 кілометрів, протистояла

² Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 198

³ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 6

⁴ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 200-201

40-тисячна група генерала Ханжина.⁵ За спогадами військових напередодні наступу білих у бійців 5 армії та жителів міста Уфи був низький моральний дух: “Еще недели за две до отступления в воздухе повисло тяжелое предчувствие. Волновались и беспокоились рабочие, советские служащие. Более трусливые уже уезжали из Уфы. А за несколько дней до оставления города нашими войсками стали нагружаться подводы с военным и гражданским имуществом. Вопрос о сдаче города был решен, но этому ещё никто не верил, не верили этому даже стоящие во главе пятой Армии, которые больше всех надеялись на перемену военного счастья.”⁶.

1.2 Початок весняного наступу армій Колчака

4 березня 1919 року Біла армія починає свій наступ ударом групи генерала Гайди. Головний удар прийшовся на відрізок між містами Оса та Оханськ, які були захоплені 7 та 8 березня, після чого біла армія продовжує наступ в районі річки Кама, розбиваючи частини 3 та 2 армії⁷. 6 березня група генерала Ханжина переходить у наступ та наносить удар у лівий фланг 5 армії і, розбивши у боях 26 та 27 стрілецькі дивізії, виходить на місто Бірськ, яке знаходилося на півночі від Уфи⁸. Впродовж декількох днів війська групи Ханжина атакували тили 5 армії та розділяли її на декілька деорганізованих груп. Вже 13 березня 1919 року 2-й генеральський корпус генерала Голіцина повернув Уфу під контроль Білої армії, де було захоплено велику кількість військових припасів, навіть майже вдалося захопити у полон Троцького⁹. Залишки 5-ї армії розбилися на дві групи, які прикривали

⁵ Там само, С. 200-201

⁶ Борьба за Урал и Сибирь. Воспоминания и статьи участников борьбы с учредительской и колчаковской контрреволюцией / редакция И.М. Смирнов, И.П. Флеровский, Я.Я. Грунт. Москва: Государственное издательство, 1926. С. 30

⁷ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монографія. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 203

⁸ Там само, С. 204

⁹ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монографія. Мюнхен, 1928. С. 71

Бугульмінський та Мензелінський напрямки та продовжували відступати до Волги. На допомогу їм керівництвом Східного фронту були виділені резерви та війська лівого флангу 1 армії, яким не вдалося стабілізувати ситуацію, тож відступ продовжувався до кінця березня. Впродовж квітня Біла армія продовжувала свій наступ проти 2 та 5 армій і захопила: 6 квітня Стерлітамак, 7 квітня - Белебей, 11 квітня - Бугульма, Сарапул та Орськ, 17 квітня - Бугуруслан¹⁰. Північній армії Гайди навіть вдалося зустрітися з Архангельськими військами і створити разом фронт, але невелика кількість військ не дозволила його закріпити. Південна та Оренбурзька армії почали свій наступ на Оренбург, але вже 25 квітня загрузли у боях і були вимушені зупинитися, а 26 квітня при спробі переправи річки Солмиш були розбиті силами 1 Червоної армії під командуванням Гая Г. Д.¹¹.

Велику роль у обороні проти Сибірської армії та підготовці майбутнього контрнаступу зіграла південна група під командуванням Михайла Васильовича Фрунзе. На початок березня його група складалася з 4 та 1 армії, а також Туркестанської армії, та не мала резервних частин¹². Після початку наступу Білої армії південна група перейшла до оборони і зосередилася на укріпленні оренбурзького району, на якому були зосереджені сили Туркестанської армії, яка отримала підкріплення з складу 4 армії. Також Фрунзе приділив увагу формуванню резервів, які пізніше зіграли важливу роль у підготовці контрудару. Погана ситуація складалася на лівому фланзі групи, де після катастрофічної поразки 5 армії створювався великий виступ на багато кілометрів. Спроби 1 армії допомогти в обороні Стерлітамаку не вдалися і значно послабили 1 армію. Ці події змусили командування відійти на інші позиції, 24 стрілецька дивізія першої армії під прикриттям 20 стрілецької дивізії відійшла на правому фланзі для

¹⁰ Там само, С. 72-73

¹¹ Какурин Н. Е. Восстание чехословаков и борьба с Колчаком: монография. Москва: Государственное издательство, 1928, С. 60

¹² Болтин Е. А. Контрнаступление Южной группы Восточного фронта и разгром Колчака : монография. Москва : Военное издательство вооруженных сил Союз ССР , 1949. С. 41

зменшення виступу¹³. Також відійшли і частини Туркестанської армії. Ці дії допомогли південній групі зберегти та посилити свої сили на лівому фланзі, а також сконцентрувати свої сили для подальших дій.

Незважаючи на успіхи Білої армії та відступ червоних, події на Східному фронті змусили керівництво радянської республіки звернути увагу на події на фронті. На конференції фабрично-заводських комітетів і професіональних союзів Москви 17 квітня 1919 року Володимир Ленін заявив, що для Східного фронту будуть сформовані нові війська заради того, щоб не знімати сили з Південного фронту і закликав робітників та робітниць мобілізуватися для розгрому Колчака: “Ни одного полка, ни одной роты не возьмем мы с Южного фронта. Для Восточного фронта мы соберем новые армии, и для этого объявлена нами мобилизация. Эта мобилизация будет последней, она даст нам возможность покончить с Колчаком, т. е. кончить войну, и на этот раз навсегда.”¹⁴. У містах проводилася активна мобілізація, мобілізувалися члени профсоюзів, створювалися підрозділи з робітників добровольців. Різноманітні робітничі організації виділяли від 20 до 50 відсотків своїх членів¹⁵. Мобілізовані надходили з 22 губерній. Також, за наказом Всеросійського центрального комітету, проводилася мобілізація серед селян. Зі зверненням до селян виступив Самарський губернський комітет РКП(Б), який закликав їх виділяти по 10 або 20 надійних селян бідняків та середняків, ставив у приклад робітників міст: “Всероссийский центральный Исполнительный комитет постановил, что каждая волость должна представить в красную армию по 10-20 лучший и надежнейших бедняков и середняков-крестьян. ... Советская власть призвала трудящихся на борьбу с Колчаком и трудящиеся откликнулись на призыв рабоче-крестьянской республики. Городские рабочие дали в красную армию

¹³ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 207

¹⁴ Ленин В.И. Полное Собрание Сочинений Издание пятое, Том 38. Москва: Издательство политической литературы, 1969. С. 316-319

¹⁵ Какурин Н. Е. Восстание чехословаков и борьба с Колчаком: монография. Москва: Государственное , 1928, С. 54

половину всех рабочих. Не могу не откликнуться и трудящиеся деревни.”¹⁶. Всього чисельність Червоної армії після мобілізації збільшилася на 50 000 тисяч бійців¹⁷. Мобілізувалися всі підприємства на військове виробництво у таких містах, як Самара та Сибірськ. Проводилася активна політична робота з червоноармійцями, яка закликала їх на боротьбу. Усі органи уряду закликали виступати на бій з колчаком. Лев Троцький 20 квітня 1919 року писав, що усі сили мають бути задіяними проти Колчака і що саме перемога над ним дозволить закінчити громадянську війну: “ Рассыплется Колчак - исчезнут вслед за ним остатки красновских и деникинских банд, англичане увезут прочь свои оккупационные войска, и Гинденбург уберется вон со своими жалкими «железными» батальонами. Колчак - единственная серьезная опасность. Эта опасность будет преодолена, устранена, задушена. Рабоче-крестьянская ... Гибель и смерть Колчаку!”¹⁸. Також для Східного фронту були виділені резервні частини: 2 стрілецька дивізія та дві бригади, 35 стрілецька дивізія та 5 стрілецькі дивізії.

1.3 Підсумки наступу

Таким чином, завдяки весняному наступу Сибірська армія вийшла на підступи до таких міст, як Казань, Сибірськ, Самара, Саратов і дійшла до Волги. Вдалося об'єднати Північний та Сибірський фронти, а також майже вдалося дійти до Південного фронту Білої армії. У військовому аспекті Біла армія змогла розгромити 2 та 5 армії, захопити велику кількість зброї та полонених, більшість з яких перейшла на сторону білих. Успіхи в наступі призвели до підвищення бойового духу Білої армії на всіх напрямках та підняли статус, як Омського керівництва, так і власне Колчака. На хвилі

¹⁶ Колчаковщина. Сборник документов и боевых воспоминаний / редакция И. Горюнова. Москва: Средневожское краевое издательство, 1932. С. 11-12

¹⁷ Какурин Н. Е. Восстание чехословаков и борьба с Колчаком: монография. Москва: Государственное издательство, 1928, С. 56

¹⁸ Л. Троцкий. Советская Республика и капиталистический мир. Часть II. Гражданская война : монография. Москва, 1926. С. 239-243

успіхів були вирішені проблеми з атаманом Григорієм Семеновим, який раніше виступав проти перевороту Колчака, але навесні 1919 року визнав його керівництво та перейшов під їх командування. Також події на Східному фронті призвели до визнання Денікіним влади Колчака, 30 травня 1919 року за наказом номер 145, в якому було визнано потребу об'єднання влади навколо однієї людини та визнано владу Колчака: “ Исходя из этого глубокого убеждения, отдавая свою жизнь служению горячо любимой Родине и ставя превыше всего её счастье, я подчиняюсь адмиралу Колчаку как Верховному правителю Русского государства и Верховному главнокомандующему русских армий.”¹⁹. Також перемоги на Східному фронті підвищили статус Омського уряду в очах Антанти. Так, в квітні 1919 року Французьке та Англійське керівництво привітали Білу армію з перемогами та завірили Колчака про продовження та посилення підтримки їх справи.

Однак, не зважаючи на успіхи, Біла армія не досягла своєї цілі у вигляді Москви та не змогла повністю розгромити сили Червоної армії. Поразки на Східному фронті вимусили більшовицьке керівництво посилити свої сили та зупинити Білу армію, а також почати підготовку до свого удару.

Розділ 2. Головні постаті РСФСР та Російської держави на Східному фронті

2.1 Головні постаті з боку РСФСР

Однією з найголовніших постатей на Східному фронті громадянської війни з боку Червоної армії є Михайло Васильович Фрунзе. Вперше він потрапив на Східний фронт 26 грудня 1918 року, коли був призначений командувачем 4 армії, після чого очолив нову сформовану Туркестанську

¹⁹ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия , 2006. С. 327

армію, Південну групу військ, а пізніше увесь Східний фронт²⁰. Впродовж часу з березня по квітень 1919 року зумів ефективно відступити на своєму напрямлені без великих втрат, що допомогло йому відбити атаки Сибірської армії біля Оренбургу, організував резерви та командування Південної групи армій, та почав планування контрудару, в якому були задіяні усі сили Східного фронту. Пізніше Тухачевський дав оцінку його діям і описав його як талановиту людину: “командир Вост. Фронта Фрунзе необычайно талантливый человек”²¹. Його план контрнаступу проти Сибірської армії мав змінити обстановку на фронті на користь Червоної армії та, за його словами, став би вичерпним останнім ударом по силах Колчака. І, хоча його плани не були добре прийняті командуванням фронту, Троцьким та навіть його помічником Федором Новицьким, завдяки його діям Червона армія змогла розгромити Сибірську армію та відкинути їх від Волги. Продовжував свою діяльність на Східному фронті і звільнив Північний та Середній урал, за що був нагороджений орденом Червоного прапора²².

Другою важливою фігурою Східного фронту можна назвати командувача Східного фронту Ольдерогге Володимира Олександровича. У серпні 1919 року він зайняв місце Фрунзе на посаді командувача Східного фронту і обіймав цю посаду до завершення та розформування фронту²³. Прийняв велику участь у розгромі військ Колчака та активно приймав участь у плануванні таких операцій, як Омська операція, наступи на Ішим та Петропавлівськ. За успіхи на Східному фронті у 1919 році був нагороджений орденом Червоного прапора²⁴.

Одним з людей, які внесли великий вклад на початку операцій проти армій адмірала Колчака, є Сергій Сергійович Каменєв. З вересня 1918 року

²⁰ Военный Вестник, номер 31 : военно-политический журнал. Москва : Государственное военное издательство , 1930. С. 7

²¹ Иванов В. М. Маршал М. Н. Тухачевский : монография. Москва: Военное издательство, 1990. С. 53

²² Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия. Москва : Советская Энциклопедия, 1983. С. 631

²³ Там само, С. 413

²⁴ Там само, С. 413

по липень 1919 року обіймав позицію командувача Східного фронту. Під час весняного наступу Білої армії, після успішної оборони Південної групи, хотів нанести удар з флангу у тил противника, але його плани не мали популярності у головнокомандувача силами республіки Іоакіма Вацетіса, що стало причиною для зміни планів, а пізніше в травні й усунення Каменєва з поста командувача Східного фронту та заміни його на Самойло²⁵. Але, завдяки підтримці Сталіна та Леніна, вже в кінці травня його було відновлено на посту. За успіхи на Східному фронті був нагороджений бойовою золотою зброєю у 1920 році²⁶.

Також на Східному фронті активно себе проявив майбутній маршал радянського союзу Михайло Миколайович Тухачевський. Східний фронт для нього був знайомий, оскільки з літа по зиму 1918 року Тухачевський командував 1 армією у боях проти сил Комітету членів Установчих Зборів. У його задачі входило керівництво та відновлення 5 армії, яка понесла величезні втрати під час весняного наступу Білої армії²⁷. Обіймав посаду командувача 5 армії впродовж з квітня 1919 року до кінця листопада 1919 року. Під його командуванням 5 армія відновила свої сили, покращила організацію та стала головною силою Південної групи вже в травні 1919 року. Сам Тухачевський приймав участь у плануванні та проведенні таких операцій, як Златоустівська, Челябінська та Петропавлівська. За свою участь у розгромі Колчака був нагороджений орденом Червоного прапора та революційною зброєю: “Наградить командующего пятой Армии тов. Тухачевского за блестящее руководство победоносной Армией орденом Красного Знамени.”²⁸.

²⁵ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 28

²⁶ Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия. Москва : Советская Энциклопедия, 1983. С. 251

²⁷ Иванов В. М. Маршал М. Н. Тухачевский : монография. Москва: Военное издательство, 1990. С. 54

²⁸ Борьба за Урал и Сибирь. Воспоминания и статьи участников борьбы с учредительской и колчаковской контрреволюцией / редакция И.М. Смирнов, И.П. Флеровский, Я.Я. Грунт. Москва: Государственное издательство , 1926. С. 13

Серед відомих людей Червоної армії Східного фронту одним з найвідоміших можна назвати Василя Івановича Чапаєва. Ветеран Першої Світової війни, під час якої отримав 4 Георгіївські хрести та Георгіївську медаль за хоробрість²⁹. З вересня 1917 року був членом партії більшовиків. Після жовтневої революції був учасником встановлення радянської влади у Миколаївську³⁰. Займався створенням дружини та красногвардійських підрозділів у Самарській губернії. Після повстання Чехословацького корпусу приймав участь у боротьбі проти військ КОМУЧА та уральських козаків. С грудня 1918 по січень 1919 року проходив підготовку в академії генштабу³¹. Після підготовки повернувся на Східний, де очолив 25 стрілецьку дивізію. У час контрнаступу Червоної армії приймав участь в усіх операціях у складі ударної групи, а під час Уфимської операції його війська мали захопити Уфу. Під час форсування річки Білої отримав тяжке поранення у голову, але все одно продовжив командування військами та захопив Уфу³². За бої біля Уфи був нагороджений орденом Червоного прапора³³. Після цього його дивізія була відправлена на Уральський фронт для боротьби з уральськими казакми. Вночі 5 вересня у районі села Лбіщенськ, силами уральської армії був проведений рейд по штабу 25 дивізії. Під час рейду Чапаєв зміг організувати невеликий загін і організувати оборону штабу, але був поранений у живіт, після чого помер. Його фігура стала однією з найвідоміших особистостей громадянської війни. Роман Фурманова “Чапаєв” та пізніше знятий художній фільм набули величезної популярності у СРСР, а його особа стала одним із символів Червоної армії під час громадянської війни.

²⁹ Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия. Москва : Советская Энциклопедия, 1983. С. 648

³⁰ Кутяков И. С. Боевой Путь Чапаева : монография. Москва : Государственное военное издательство, 1936. С.13

³¹ Там само. С.67-69

³² Там само, С. 82

³³ Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия. Москва : Советская Энциклопедия, 1983. С. 648

Важливо також згадати лідерів червоних сибірських повстанців, які створювали у тилу Колчака цілі армії. Одним з таких лідерів був Петро Юхимович Щетінкін, фронтовик та минулий голова кримінального розшуку Ачинська, у грудні 1918 року створив партизанський загін, який почав свою діяльність у тилу військ Колчака³⁴. Під його командуванням ачинські партизани досягли чисельності більше тисячі бійців, а пізніше під його керівництвом 8 березня 1919 року вийшли з оточення каральних військ³⁵. У березні став командувачем Північно-Ачинської партизанської армії. Також у 1920 році приймав участь у трибуналі над міністрами уряду Колчака. Після громадянської війни написав свій нарис про партизанську боротьбу з колчаківщиною.

Іншим відомим партизанським командиром був Мамонтов Юхим Мефодійович. У вересні 1918 року створив свій партизанський загін для підтримки повсталих проти Тимчасового Сибірського Уряду. Проводив рейди проти військ Колчака, міліції та заможних селян. Восени 1919 року створив загони Західно-Сибірської селянської червоної армії та навіть намагався захопити Барнаул. У грудні 1919 об'єднався з військами 5 армії та приймав участь у звільненні міст Славгорода, Барнаула, Павлодара, Семіпалтинська³⁶.

2.2 Головні постаті з боку Російської держави

Серед важливих постатей Білої армії на Східному фронті, найголовнішим можна назвати Верховного правителя Росії, адмірала Олександра Васильовича Колчака. В 1888 році поступив у Морський кадетський корпус, де отримав посаду фельдфебеля молодшої роти. Майбутній контр-адмірал, Михайло Іванович Смирнов, який був одним з

³⁴ Щетинкин П. Борьба с колчаковщиной: очерк партизанской борьбы на Минусинском фронте : монография. Новосибирск : издательство Сибирского края , 1929. С. 9-10

³⁵ Там само, С. 25-26

³⁶ Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия. Москва : Советская Энциклопедия, 1983. С. 341

вихованців молодшої роти, описував його, як молодого та вражаючого офіцера, який викликав захоплення у інших: “молодой человек, невысокого роста, с сосредоточенным взглядом живых и выразительных глаз, глубоким грудным голосом, образностью прекрасной русской речи, серьезностью мыслей и поступков ...”³⁷. В 1894 році завершив Морський кадетський корпус і отримав звання мічмана після чого був призначений на броненосний крейсер “Рюрик” та відправився у плавання на Далекий Схід. До 1899 року він активно досліджував Жовте та Китайські моря, вивчав течії океанів та морів, займався океанографією та гідрологією, мав мрії дослідити Північно-льодовитий океан. Завдяки своїм знанням у 1900 році, знаходячись у Середземномор’ї, отримав запрошення прийняти участь у полярній експедиції від барона Толля Едуарда Васильовича. Він прийняв участь в експедиції і повернувся з неї у 1902 році, дослідивши криги карського та Східно-Сибірського моря, за що був нагороджений орденом святого Володимира. Пізніше, у 1903 році, очолив рятувальну операцію полярної експедиції барона Толля, за яку отримав від географічного товариства велику Костянтинівську медаль³⁸. Приймав участь у Російсько-Японській війні з лютого 1904 та командував міноносцем, а пізніше наземною батареєю, якою він командував під час оборони Порта-Артура до його здачі Японцям, за що отримав георгіївську зброю³⁹. Приймав участь у підготовці армії і флоту до війни з Германією та займався реформацією Російського флоту. Першу Світову зустрів на Балтійському флоті, описував початок війни як один з найкращих днів його служби: “...На „Рюрике“, в штабе нашего флота, – рассказывал впоследствии Колчак на допросе, – был громадный подъём, и известие о войне было встречено с громадным энтузиазмом и радостью. Офицеры и команды все с восторгом работали, и

³⁷ Смирнов М. И. Адмирал Колчак : монография. Париж: издательство Военно-Морского союза, 1930. С. 8

³⁸ Ауслендер С. А. В. Верховный правитель адмирал А. В. Колчак : монография. Омск : издательство Российское бюро печати , 1919. С.21

³⁹ Кипарисов В. В. Верховный правитель адмирал А. В. Колчак : монография. Омск : издательство литературного художественного отдела, 1919. С.8

вообще начало войны было одним из самых счастливых и лучших дней моей службы”⁴⁰. В 1916 році він отримує звання контр-адмірала, а пізніше, лише через 2 місяці, Колчак отримує посаду віце-адмірала і очолює Чорноморський флот. Після Лютневої революції у 1917 році дав клятву вірності Тимчасовому уряду та на своєму допросі стверджував, що підтримував революцію та бачив у ній можливість перемогти у війні⁴¹. У перші місяці утримував Чорноморський флот від революційних подій, але вже в червні 1917 року матроси почали заарештовувати офіцерів своїх кораблів та бажали заарештувати Колчака, забрати його зброю. Після цього адмірал зібрав команду на палубі кобраля та звернувся до них з промовою, яку завершив словами “Японцы, наши враги — и те оставили мне оружие. Не достанется оно и вам!”⁴². Після подій на Чорноморському флоті Колчак був відізваний у Петроград та відправлений у військову-морську експедицію до Англії та США, де він і застав початок громадянської війни. Колчак виступав проти більшовиків та Брестського миру і бажав продовжувати боротьбу з німецькими військами уже в складі англійського флоту, куди був прийнятий та відправлений на Месопотамський фронт. Але пізніше, після прибуття до Сінгапуру, за проханням російського посла Кудашова у Пекіні, був призначений на Далекий Схід, де він у Харбіні почав організацію сил на сході Східно-Китайської залізної дороги. У цей час він прийняв рішення взяти участь у бойових діях на півдні Росії під командуванням генерала Алексєєва⁴³. 20 вересня 1918 року він прибув у Владивосток та почав рухатися на Дон⁴⁴. Після свого прибуття до Омську у жовтні 1918 року він дізнався про смерть генерала Алексєєва і отримав пропозицію від Директорії зайняти позицію міністра військових та морських справ. На початку Колчак не бажав займати цю позицію, оскільки

⁴⁰ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 156

⁴¹ Кларов Ю. Арестант пятой камеры : монография. Москва : Политиздат, 1990. С. 284

⁴² Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 236

⁴³ Кипарисов В. В. Верховный правитель адмирал А. В. Колчак : монография. Омск : издательство литературного художественного отдела, 1919. С. 13

⁴⁴ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 279

не бажав пов'язувати себе з Директорією та погано розумів сухопутні війська, але пізніше обійняв посаду. У листопаді 1918 у керівництві Директорії активно розвивався розкол та поширювався заговор під керівництвом Віктора Пепеляєва та Івана Михайлова. Сам адмірал Колчак за спогадами Смирнова не знав про підготовку перевороту, але вважав диктатуру потрібною мірою для перемоги у війні⁴⁵. 17 листопада 1918 року Колчак повернувся з фронту до Омську і вже 18 листопада приймав участь у зборах ради міністрів, на яких вирішувалося питання передачі влади одній людині до кінця бойових дій. Адмірал Колчак запропонував кандидатуру генерала Болдирева, але рада міністрів вирішила обрати його Верховним правителем. Це було викликано великою повагою багатьох людей до адмірала, які базувалися на історіях про його досягнення, нагороди та погляди на світ. Після перевороту і до кінця його влади основним центром уваги Колчака була армія, її забезпечення та бойові дії. Це можна також побачити і у його першому зверненні після подій 18 листопада: “Главной своей целью ставлю создание боеспособной Армии, победу над большевизмом ...”⁴⁶. Під його керівництвом Біла армія змогла досягти значних успіхів навесні 1919 року, політична влада була консолідована і усі діячі білого руху, навіть Денікін та атаман Семенов, визнавали його, як Верховного правителя. Солдати поважали Колчака, який вважав себе також звичайним солдатом і добре відносився до них. У той же час, не зважаючи на його досягнення, Колчаку було важко обіймати позицію Верховного правителя, оскільки він погано розумів державні процеси та не мав навичок диктатора. Барон Будберг у своєму щоденнику згадував зустріч Колчака з бійцями Іжевцями, і як йому було складно виступати перед ними: “При посещении Ижевцев впервые видел Адмирала перед войсками; впечатление большого начальника он произвести не может; говорит с солдатами он не

⁴⁵ Смирнов М. И. Адмирал Колчак : монография. Париж: издательство Военно-морского союза, 1930. С. 46

⁴⁶ Там само. С. 47

умеет, стесняется, голос глухой, не отчетливый, фразы слишком ученые, интеллигентные, плохо понятные даже для современного офицерства. Говорил он на тему, что он такой же солдат, как и все остальные, и что лично для себя он ничего не ищет, а старается выполнить свой долг перед Россией.”⁴⁷. Усі доклади приймалися Колчаком дуже близько до серця та емоційно, а погані новини дуже засмучували його і могли вибити його з колії на довгий час: “Настроения быстро менялись под давлением незначительных событий и первых известий, амплитуда колебаний от полной надежд до упадка”⁴⁸. На його рішення значно впливало його оточення та уряд, у яких постійно відбувалися інтриги та боротьба за владу. Також концентрація лише на проблемах армії, не бажання вирішення соціальних проблем, а також відсутність реакції на жорстокість своїх офіцерів під час каральних операцій стали причиною втрати підтримки великої кількості населення та посилення антиколчаківських та більшовицьких рухів. В цілому, за описом барона Будберга, він був ідеалістом, який щиро прагнув перемоги Російської держави та покращення життя людей, мав принципи та ідеали, яких він дотримувався навіть перед своєю смертю, але не розумів процесів навколо нього, не мав волі та сил для складних рішень, був занадто вірний своїм принципам, навіть коли це було на шкоду державі. Наприкінці бойових дій на Сході 15 січня 1920 року був виданий Чехословацькими військами військово-революційному комітету і вже 7 лютого 1920 року разом з Віктором Пепеляєвим був розстріляний.

Іншою важливою фігурою Східного фронту Білої армії був Михайло Васильович Ханжин. Ветеран російсько-японської війни, а також Першої Світової, у якій він приймав участь в організації та проведенні Брусиловського прориву. На Східному фронті був присутній з літа 1918

⁴⁷ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 226-227

⁴⁸ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен , 1928. С. 34

року, а в січні 1919 року взяв на себе командування Західною армією⁴⁹. Успішно захопив Уфу та Белебей, розбивши 5 армію радянської республіки. Але, після початку відступу Білої армії та серії поразок, за ініціативи начальника штаба Лебедєва був замінений на генерала Сахарова⁵⁰. У жовтні 1919 року очолив посаду Військового міністра. У 1920 році залишив країну.

Також важливо згадати генерала Костянтина В'ячеславовича Сахарова. Ветеран Першої Світової війни після початку революції потрапив у більшовицький полон, з якого успішно втік до Уфи. З осені 1918 знаходився у складі Білої армії. На початку 1919 року був представником Денікіна у керівництві Колчака. Мав гарні відносини з Верховним правителем і вважав його патріотом та визначною особистістю. З травня 1919 року Начальник штаба Західної армії, а пізніше у червні за ініціатив Лебедєва та генерала Нокса замінив Ханжина на посаді командувача армією⁵¹. Був ініціатором та планував Челябінську операцію та оборону Омська, які обидві завершилися поразкою Білої армії, що спричинило невдоволення у війську та офіцерських кругах Сахаровим. У листопаді 1919 року тимчасово обіймав позицію головнокомандувача Східного фронту. Був заарештований братами Пепеляєвими на станції Тайга, але пізніше був звільнений з заключення Каппелем та прийняв участь у крижаному поході⁵². Багато офіцерів погано відносилися до Сахарова, а барон Будберг після зустрічі з ним описував його, як вкрай жорстку людину: “По тому, что я слышал о Сахарове, он подходит больше всего на роль начальника карательной экспедиции или командира дисциплинарного батальона.”⁵³. Був автором кількох книг про події на Східному фронті.

⁴⁹ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 310

⁵⁰ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монографія. Ленинград : Прибой, 1929. С. 130

⁵¹ Там само С. 130

⁵² Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монографія. Мюнхен, 1928. С. 198-199

⁵³ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монографія. Ленинград : Прибой, 1929. С. 130

Серед офіцерського складу Сибірської армії важливе місце займав генерал-лейтенант Каппель Володимир Оскарович. Ветеран Першої Світової війни, у якій служив під командуванням Брусилова та приймав участь у плануванні Брусилівського прориву. Після двох революцій проживав разом з сім'єю у Пермі до повстання Чехословацького корпусу, після якого одразу приєднався до військ Комітету Установчих Зборів, що формувались тоді. Йому запропоновано очолити одну з перших дружин, на що він погодився: “Согласен, – ответил он. – Попробую воевать. Я монархист по убеждению, но стану под какое угодно знамя, лишь бы воевать с большевиками.”⁵⁴. Війська під його командуванням успішно захопили Сизрань, Симбірськ, а також особливо важливу Казань, в якій знаходився золотий запас Російської Імперії. 17 листопада 1918 року напередодні перевороту отримав звання генерал-майора, після чого 18 листопада підтримав адмірала Колчака. Під час весняного наступу його війська залишилися у резерві та продовжували своє формування при матеріальній підтримці генерала Нокса. Після початку наступу Червоної армії війська Каппеля були викликані терміново на фронт. У подальших бойових діях саме його війська були основними силами для зупинки підрозділів Червоної армії, і понесли великі втрати. За бойові дії отримав звання генерал-лейтенанта. Після того, як Сахаров очолив командування фронтом, Каппель зайняв позицію командувача 3 армії⁵⁵. В останні дні влади Колчака, 9 грудня 1919 року, вибрав його, як командувача фронтом. Каппель на початку не бажав обіймати цю позицію, посилаючись на свою невідповідність до цього, але Колчак не змінив свого вибора: “Я вас знаю единственным лицом, которому могу вверить фронт. Ваш отказ поставит армию в безвыходное положение”⁵⁶. Після видачі Колчака чехословацькими військами, командував відступом Білої армії, який пізніше отримав назву

⁵⁴Зиринов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 269

⁵⁵Федорович А. Генерал В. О. Каппель : монография. Мельбурн : издательство Российского дома в Мельбурне, 1967. С. 80

⁵⁶Зиринов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 388

“Великий сибірський крижаний похід”, під час якого він збирався взяти Іркутськ штурмом та визволити Колчака. Помер від хвороби під час Крижаного походу.

Також важливо згадати генерал-лейтенанта Антона Миколайовича Пепеляєва, молодшого брата Віктора Миколайовича Пепеляєва. Ветеран Першої Світової війни, де був командиром кінної розвідки. Після Жовтневої революції відправився у Томськ, де взяв участь у підпільному заколоті офіцерів. Після повстання Чехословацького корпусу та утворення тимчасового Сибірського уряду, створив свій 1 середньо-сибірський корпус, разом з яким захопив Іркутськ, Красноярськ, Верхньоудинськ. Після цього, за наказом Директорії, приймав участь у проведенні Пермської операції та в 1919 році захопив Перм. Підтримав переворот та Верховного правителя Колчака. Брав участь у весняному наступі Білої армії. Найбільшу відомість отримав за конфлікт з командуючим фронту Сахаровим під час якого він, зі своїм братом, 7 грудня 1919 року, на станції Тайга, вимагали від Колчака арешту Сахарова за провали на фронті та призначення нового командувача.

Братом Антона Пепеляєва був важливий політичний діяч Віктор Пепеляєв, який зіграв важливу роль у становленні Колчака. У часи Російської Імперії був обраний у Державну Думу 4 скликання і займався політичними справами⁵⁷. У листопаді 1918 року був таємно відправлений до Омську партією кадетів заради очолення перевороту проти Директорії⁵⁸. Він вважав, що диктатура була єдиним рішенням у поточній ситуації. Після приходу до влади Колчака тимчасово очолював департамент міліції нової сформованої Російської держави. Пізніше займав пост міністра зовнішніх справ. Разом зі своїм братом виступав за звільнення з посади командувача армії Сахарова, а також за формування Сибірського Земського зібрання заради розділення влади та лібералізації уряду. Не залишив Колчака і був заарештований разом з ним, після чого був розстріляний поряд з ним.

⁵⁷ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 278

⁵⁸ Там само, С. 285

Важливим офіцером у складі Сибірської армії був генерал-лейтенант Радола Гайда. Учасник Першої Світової війни у складі чехословацьких військ, а пізніше один з головних офіцерів евакуюваного Чехословацького корпусу. Під час його руху командував групою військ біля Омську та приймав участь у захопленні Єкатеринбурга. У січні 1919 року поступив на службу російської армії під керівництвом Колчака. При зустрічі з Гайдою у Єкатеринбургу барон Будберг описував його, як велику людину вульгарного типу, яка погано розмовляє російською мовою⁵⁹. Під час свого командування він завжди надавав перевагу чехословацьким військам і відносився до них краще всього. Був командувачем Сибірської групи армій під час весняного наступу і досяг успіхів, але під час контрнаступу Червоної армії не послухався командування, що призвело до поразки його армії після удару червоних у його тил. За свою поразку був знятий з посади, а вже в вересні виключений з російської армії, після чого повернувся у Чехословацький корпус.

Також важливо згадати генерал-лейтенанта Дітеріхса Михайла Костянтиновича. Учасник Російсько-Японської війни та Першої Світової у складі військ Російської Імперії на Балканському Півострові. Після початку Жовтневої революції прибув до Києва та очолив Чехословацький корпус, разом з яким почав евакуацію та у 1918 році прибув до Владивостоку. Після початку повстання очолив Владивостоцьку групу військ та пішов на з'єднання з іншими групами повсталих. Після приходу до влади адмірала Колчака він перейшов до російської армії. Наприкінці весни командував Сибірською армією, а влітку очолив посаду командувача Східного фронту і займав її до листопада 1919. Був автором успішної Тобольської операції⁶⁰. Але на початку листопада між Дітеріхсом та Колчаком відбувся конфлікт, оскільки адмірал вимагав захисту Омську будь-якими можливими

⁵⁹ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 17

⁶⁰ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен , 1928. С. 127

методами, а генерал стверджував, що утримання Омську не є можливим і без дозволу Верховного правителя, наказав 1 армії Пепеляєва відходити у тил. Цей конфлікт став причиною вимагання відставки Дітеріхсом, оскільки він не бажав брати на себе відповідальність за поразку: «Я этой задачи взять на себя не могу и не имею на то нравственного права, зная состояние армии, а кроме того, после вашего высказанного мнения я прошу вас меня уволить и передать армию более достойному, чем я»⁶¹. Після цього Дітеріхс залишив армію та відбув у Владивосток.

Окремо потрібно згадати барона Будберга Олексія Павловича, який з 30 квітня 1919 року по жовтень 1919 року обіймав позицію Військового міністра Російської держави. Став автором мемуарів та спогадів, які допомагають значно дослідити процеси, які відбувалися в уряді Колчака та Сибірській армії.

Розділ 3. Сили сторін та стан тилу на початку травня 1919 року. Підготовка контрнаступу Червоної армії.

3.1 Стан червоного тилу

На початку травня 1919 року ситуація у тилу Червоної армії не була повністю під контролем. Політика воєнного комунізму, мобілізація та активна продрозверстка викликала у селян обурення, а грубі методи, з якими вилучали їжу, викликала неповагу до радянської влади, що могло вилитися у військовий виступ. Особливо важко було Самарській, Симбірській та Саратовській губерніям. Події у сільській місцевості також значно впливали і на великі міста. У Саратові починався голод, а ціни на їжу були досить великі: фунт хліба - 80 рублів, а фунт м'яса - 350 рублів. Погіршувала ситуацію слабка робота партійних організацій більшовиків, які, у більшості своїй, не займалися роботою з населенням та покладалися

⁶¹ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 373

лише на роботу надзвичайних комісій, які були єдиними авторітними представниками влади у регіонах та мали погану славу серед місцевих⁶².

Усі невдоволення селян вилилися в озброєне селянське повстання, яке почалося на початку березня 1919 року та отримало назву “Чапання війна”, відсилаючи до назви зимового селянського одягу⁶³. 3 березня у селі Новодевіче через конфлікт селяни роззброїли червоноармійців та заарештували місцевих комуністів⁶⁴. Вже на наступний день у село прибуло відділення червоноармійців з головою повітового ВНК, якого пізніше було розстріляно, а червоноармійці перейшли на бік повстанців. Після цього, повстання почало поширюватися на сусідні села Усолля, Усинське та Ягідне, а пізніше й на інші. Повстанці виступали за припинення реквізиції їжі, відкриття вільної торгівлі, проведення вільних виборів до рад. Повстанці були озброєні переважно холодною зброєю та невеликою кількістю вогнепальної. Селяни виходили з вилами, топорами, ножами, палками та гвинтівками. Вже 6 березня 1919 року голова повітового виконкому Роберт Зірін отримав з Симбірську телеграму про кулацьке повстання в Сенгілеєвському повіті, що змусило терміново впроваджувати міри по локалізації повстання у Сызранському повіті⁶⁵. Для підтримки більшовицької влади з Самари були відправлено дві роти, сформованих з робітників. Однак зупинити поширення повстання не вдалося, і вже 7 березня 1919 року повстанці захопили Ставрополь⁶⁶. У Ставрополі повстання очолив житель села Ягідне, Олексій Долінін, який став

⁶² Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 21-22

⁶³ Гурьев В. Чапанная война : монография. Сызрань : издательство сызранского удельно-городского музея местного края, 1924. С. 5

⁶⁴ Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия. Москва : Советская Энциклопедия, 1983. С. 648

⁶⁵ Гурьев В. Чапанная война : монография. Сызрань : издательство сызранского удельно-городского музея местного края, 1924. С. 5

⁶⁶ Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР , 1938. С.78

комендантом міста⁶⁷. У сусідні села з тих, які вже знаходилися під контролем повстанців, приходили окремі частини або представники повстанців, після чого усе село збиралося на раду слухати представників повстання, які виступали з воззаннями коменданта Ставрополя або з іншими агітаційними матеріалами. У деяких випадках це одразу закінчувалося арештами комуністів та представників влади. Повстанці виступали під лозунгами “Долой засилие коммунистов и анархистов, да здравствует власть советов на платформе Октябрьской Революции”⁶⁸. З 7 по 13 березня повстання охопило 19 селищ Сызранського повіту, а 5 виступали з невдоволенням владою. Загроза захоплення була для міст Сызрань та Самара. Значно погіршило ситуацію для Червоної армії наближення військ Колчака до тих територій, де було поширене повстання.

Для протидії повстанню за ініціативою Куйбишева та Фрунзе було сформовано революційний комітет. Було оголошено військове положення, розіслані розвідки по селах, видано накази про дії з сільським населенням, яке приймало участь у повстанні. Так, 13 березня було видано наказ номер 5, у якому зазначалося: “Издать приказ по всем частям действующей армии, чтобы лиц, принимавших участие в восстании, как то заставленных с оружием в руках, обнаруженных при порче дорог, телеграфа, и прочего, в плен не брать а расстреливать на месте. ... Поручить особому отделу произвести строгое расследование над пленными и связи со степенью виновности делить их на три категории: лиц, принимавших активное участие в восстании и подлежащих к расстрелу; лиц, способствовавших восстанию другим путём и подлежащих к отправлению на общественные работы; лиц не виновных, подлежащих освобождению.”⁶⁹. Після прибуття підмоги з Пензи, Самари та Кузнецька, регулярні війська при підтримці артилерії починають свій наступ 9 березня 1919 року. Більшість повстанців

⁶⁷ Гурьев В. Чапанная война : монография. Сызрань : издательство сызранского удельно-городского музея местного края, 1924. С. 8

⁶⁸ Там само, С. 6

⁶⁹ Там само, С. 8

здавалися без бою та розбігалися по селах. Вже 14 березня, після оточення Ставрополя та штурму, місто було взято та повстання потерпіло поразку. Пізніше наприкінці березня Фрунзе доповів Леніну про знищення більшості очільників повстання та арешту учасників.

Ці події були характерні для великої кількості тилкових регіонів Червоної армії. У своїй доповіді з дослідження причин втрати Пермі, Сталін та Дзержинський стверджували, що армія була вимушена вести боротьбу на 2 фронти з силами Білої армії та контрреволюційно налаштованим селянством, які саботували залізні дороги та заторможували усі можливі операції⁷⁰.

Події цього повстання значно вплинули на стан тилу Червоної армії під час підготовки свого удару. Повстання виявило проблеми відносин більшовиків із селянами, а також морально вплинуло на багатьох червоноармійців, одні з яких самі були селянами й розуміли проблеми, а інші не були впевнені у своєму тилу, що впливало на моральний стан військових. У військовому плані повстання стало причиною появи великої кількості банд з минулих повстанців, які ще декілька місяців продовжували диверсії на залізних дорогах та телеграфних стовпах, що погано сприяло забезпеченню та комунікації Червоної армії.

Також великою проблемою для тилу Червоної армії на Східному фронті стали конфлікти у командуванні між наркомом військової справи Троцьким та наркомом по справах національностей Сталіним. Конфлікт виник після переходу Пермі військам Колчака та переходу на сторону Білої армії генерала Богословського. Головні причини конфлікту полягали у використанні минулих офіцерів, які перейшли на бік Червоної армії, та їх використанні⁷¹. Дебати з цього приводу проходили з 1918 року, з царицинського конфлікту, який значно посилив недовіру між Сталіним та

⁷⁰ Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР , 1938. С. 21-22

⁷¹ Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк 1879-1921 : монография. Москва : Центрполиграф, 2006. С. 433

Троцьким. Конфлікт на Східному фронті став однією з причин поділення радянської влади на блоки і посилив недовіру між членами партії. У контексті бойових дій на Східному фронті цей конфлікт стане причиною для суперечок під час контрнаступу Червоної армії з приводу позиції Каменева про хід бойових дій, та заміни його на Самойло.

Але, навіть з усіма проблемами, в тилу радянської армії продовжувала активно проходити підготовка до ведення бойових дій на Східному фронті. Вже 3 квітня була воєнізована міліція, що підвищувало їх реакцію у випадку диверсій та бойових дій. Продовжувалася мобілізація залізничників, робітників та селян. Пізніше, в травні 1919 року, була також мобілізація людей 1900 року народження⁷². Для майбутніх бойових дій на Східному фронті була посилена й оборонна промисловість. Завдяки пропозиції Леніна про посилення Тульського, Симбірського та Воткінського патронних заводів, виробництво зросло в декілька разів. Таким чином, на квітень 1919 року виробництво зброї за місяць було таким: гвинтівки - 16 010 штук, кулемети - 325 штук, боєприпаси (тисячами) - 16 610 штук, гармати - 35 штук, снаряди - 6659 штук; але завдяки розвитку в травні виробництво значно зросло: гвинтівки - 25 800 штук, кулемети - 390 штук, боєприпаси (тисячами) - 28 291 штук, гармати - 64 штуки, снаряди - 15 143 штуки⁷³.

3.2 Стан білого тилу

У тилу Білої армії, незважаючи на успіхи на фронті, також була велика кількість проблем. Одним з головних питань, яке постало перед адміністрацією Колчака, був розподіл землі. Колчак виступав за те, щоб залишити землі селянам, що не було прийнято добре з боку інших міністрів. Проти цього рішення активно виступав генерал Лебедев, який зазначав, що в армії приймає участь велика кількість офіцерів поміщиків, які чекали від

⁷² Липкина А. Г. 1919 год в Сибири : монография. Москва : военное издательство Министерства обороны союза ССР, 1962. С. 96

⁷³ Там само, С. 97

влади повернення своїх земель. На боці генерала виступив міністр Фінансів Іван Михайлов та міністр іноземних справ Іван Сукін⁷⁴. Це призвело до того, що в декларації земля поверталася колишнім господарям, а селянам обіцяли видати землю з казенних земель. У той же час, урожай належав тому, хто засіяв та використовував землю. Формулювання декларації призвело до непорозуміння та обурення, як з боку селянства, так і з боку поміщиків, і сприяло появі напруги в суспільстві.

Крім проблем з землею, у селянства була велика кількість інших приводів для обурення. З приходом нової влади на сільське населення були накладені різноманітні податки; їжа, коні, одяг та інші речі експропріювалися на потреби армії; велика кількість чоловіків мобілізувалися до білої армії⁷⁵. Також, з привезенням на продаж хлібу та інших товарів у місто, селяни стикалися з різноманітними валютами, купонами, акціями та облігаціями, які могли бути фальшивими або не мали ніякої цінності. Це призводило до невдоволення великої кількості селян, а згодом до випадків опору діючій владі. У таких ситуаціях до села могли прибути козаки, які пороли та розстрілювали селян. Також були випадки більш жорстоких розправ та тортур, під час яких селянам ломали ребра, загоняли під нігті голки, ставили на розпечену сковороду тощо. Навіть місцеві чиновники боялися втручатися. За спогадами начальника Уральського краю Поснікова, військові не отримували покарання за свої дії, а місцеві чиновники лише могли спостерігати: «Расправа без суда, порка даже женщин, смерть арестованных «при побеге», аресты по доносам, передача гражданских дел военным властям, преследование по кляузам и доносам, а начальник края... может быть только свидетелем

⁷⁴ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 334

⁷⁵ Виленский-Сибиряков В.Д. Что принес Колчак сибирским рабочим и крестьянам : монография. Москва : Коммунист, 1919. С. 15

происходящего. Мне неизвестно еще ни одного случая привлечения к ответственности военного, виновного в перечисленном”⁷⁶.

Усі ці фактори стали причинами початку великої кількості селянських бунтів, які з листопада 1918 року не закінчувалися і розповсюджувалися по всій території Сибіру. Це призвело до появи великої кількості різноманітних банд, підпільних організацій, а особливо партизанських загонів, які мали антиколчаківське спрямування. Велика кількість людей, які йшли у партизанські загони, були переселенці, які знаходилися у скрутному положенні ще з царських часів. Вони не мали великої кількості землі, жили бідно, а ту землю, яку їм давали при переселенні, у більшості випадків відбирали у старожилів. Це провокувало конфлікти з старожилами і штовхало селян на боротьбу з Колчаком. У Славгородському повіті, де у 1918 році почалося перше повстання, переселенці складали 69,2 відсотків бідних селян; 26,9 відсотків середніх селян і лише 3,9 відсотків заможних селян⁷⁷.

Крім селян, у партизанських і підпільних організаціях приймали участь і робітники. На відміну від селян, кількість робітників Сибіру була досить малою: 400-500 тисяч осіб на 9-10 мільйонів населення⁷⁸. Після свого приходу до влади, адміністрація Колчака залишила робітничі профсоюзи і, в цілому, ситуація у містах була краще, ніж у селах. Але робітники все одно сприймалися з підозрою новою владою. У кварталах, де вони жили, звичайним явищем стали облави, арешти та обшуки. Робітників також дуже часто пороли, як наприклад на станції у Маньчжурії було випорото 60 осіб лише заради “повышения работоспособности дороги”. Страйки робітників заводів та залізної дороги розганялися військовими, а деяких учасників розстрілювали. Великою фінансовою проблемою як для робітників, так і для

⁷⁶ Гинс Г. К. Сибирь, союзники и Колчак: монография. Том 2. Пекин: издательство Общество возрождения России, 1921. С.184

⁷⁷ Эйхе Г. Х. Опрокинутый тыл : монография. Москва : Военное издательство Министерства обороны союза ССР, 1966. С. 115

⁷⁸ Колосов Е. Е. Сибирь при Колчаке: Воспоминания, материалы, документы: монография. Петербург: Былое, 1923. С. 9

сільського населення стало вилучення казначейських знаків номіналом 20 та 40 рублів, так званих Керенок, та заміни їх на іменні квитанції⁷⁹. Половину видавали сибірським знаками, а іншу половину мали видати лише через 20 років. Це спричинило значні фінансові проблеми для Російської держави, оскільки керенки були однією з найбільш стабільних валют як для місцевих, так і для торговців з Китаю та Японії. Заміна керенок спричинила величезну інфляцію. Ціна хлібу зросла з 5 рублів до 50-80 рублів за пуд, масло з 2 рублів та 5 копійок зросло до 15 рублів та навіть зникло з продажу, а сажень дров взимку коштував 170 рублів⁸⁰. У той же час, стандартна заробітна платня робітника складала від 200 до 300 рублів. Усі ці фактори разом зі зростаючим безробіттям призвели до того, що робітники також почали приєднуватися до партизанських та більшовицьких підпільних організацій. Це спричинило посилення боротьби з робітничим рухом та репресій. Так, генералом Розоновим, відомим за свою участь у придушенні багатьох анти колчаківських повстань, було видано наказ, у якому зазначалося, що всі в'язні робітники стали заручниками, яких за кожну революційну діяльність мали розстрілювати по 3-20 осіб⁸¹.

Для організації партизанського руху проти Колчака 23 листопада 1918 у Томську була проведена таємна зустріч представників підпільних організацій різних міст, таких, як: Омська, Томська, Ново-Миколаївська, Іркутська та Челябінська⁸². На конференції вирішувалося питання про зосередження лише на підготовці повстання на всій території Сибіру або на організації місцевих повстань. Було прийнято рішення одночасно з підготовкою повстання робітників, селян та солдат, за наявності ресурсів займатися підготовкою місцевих повстань, які могли охоплювати великі за розмірами райони. Керував основними діями підпільних організацій

⁷⁹ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 334-335

⁸⁰ Виленський-Сибіряков В.Д. Что принес Колчак сибирским рабочим и крестьянам : монографія. Москва : Коммунист, 1919. С. 22

⁸¹ Там само, С.23

⁸² Яковлев М. Большевистское подполье в тылу Колчака : монографія. Новосибирск : Новосибирское областное государственное издательство, 1941. С. 20

Сибірській ЦК, який діяв у столиці сибірської Білої армії, Омську. Для залучення селянства у свої ряди ЦК відправляв своїх представників у ті райони, де діяли партизанські сили.

Таким чином, на момент весни 1919 року на території Сибіру не закінчувалися повстання. Однією з найбільш великих спроб було Омське повстання, яке відбулося 22 грудня 1918 року після довгої підготовки і вербування новобранців у гарнізоні міста, яке закінчилося поразкою через рішення про відміну повстання в останні хвилини, що стало причиною дезорганізації та виступу лише одного району міста⁸³. Але, незважаючи на невдачу, на території Сибіру виникали нові партизанські угруповання.

Повстанці діяли у різних губерніях, як наприклад у Славгородському повіті Алтайської губернії, де партизани під командуванням Єфіма Мамантова боролися з білими, або у Забайкальській губернії, де постійно повставали селяни та були спроби захоплення міст. Найбільш активно діяли повстанці у Єнісейській губернії, де для їх подавлення діяла група чисельністю 6 тисяч білогвардійців⁸⁴. Партизани використовували лижні загони, які складалися з фронтовиків Першої Світової війни і діяли у 4 районах губернії. Біля міста Ачинськ група Щетінкіна Петра, офіцера Першої Світової, влаштовувала рейди на залізнодорожні станції, села, знищувала міліціонерів та військових. Також блокував підвезення провіанту гарнізону Ачинська. В березні Біла армія мала ціль ліквідувати групу Щетінкіна і виділила 2700 бійців, декілька гармат та кулеметів для цього завдання⁸⁵. Групу було оточено, але їй з боями та рейдами вдалося вийти із оточення, а в квітні 1919 об'єднатися з партизанськими підрозділами Кравченко та сформувати Північно-Ачинський партизанський полк. Друга група полковника Красильникова чисельністю 3 тисячі партизанів діяла у

⁸³ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молода гвардія, 2006. С. 303

⁸⁴ Эйхе Г. Х. Опрокинутый тыл : монография. Москва : Военное издательство Министерства обороны союза ССР, 1966. С. 153

⁸⁵ Щетинкин П. Борьба с колчаковщиной: очерк партизанской борьбы на Минусинском фронте : монография. Новосибирск : издательство Сибирского края, 1929. С. 25

Тасеївському районі, була погано озброєна і розбита сибірськими військами й була вимушена відступати на 60 кілометрів, розповсюджуючи свої сили по селах. Найбільшою групою були підрозділи, які діяли біля станції Журавлина поряд з селом Камарчага. Чисельність групи доходила до 10 тисяч бійців, і вона активно знищувала в тилу телеграфні стовпи, проводила рейди на станції, підривала мости та залізну дорогу та навіть знищила бронепоезд⁸⁶. Четверта група діяла біля Єнісейську чисельністю 600 бійців і, переважно, у селах. Найбільша напруга була у Красноярську. Одне з найважливіших міст Сибіру постійно знаходилося під рейдами партизан. Місто знаходилося в осадному положенні, на його захисті стояли 1500 італійців та 1000 чехословацьких бійців. Місцеві підрозділи не мали довіри влади, оскільки більшовицькі організації активно вели пропагандистську діяльність у солдатів. Ситуацію у Красноярську того часу описував капітан Георгій Думбадзе, що прибув туди та описав активні партизанські дії в місті, перевдягання червоних партизан у форму білогвардійців та повний хаос: “Прибыв в Красноярск, я впервые увидел огненное пламя партизанщины, охватившее всю губернию. ... Никто не был уверен, кем он остановлен для проверки документов: настоящим законным патрулём или маскированными красными террористами. Поджигание складов и магазинов, перерезывание телефонных проводов и многие другие виды саботажа происходили буквально каждые сутки. Свет в домах не зажигался или окна завешивались тёмной материей, иначе ручная граната бросалась на свет в квартиры. Я помню, как мне приходилось ходить по улицам ночью, держа в кармане заряженный браунинг.”⁸⁷. За докладом Пепеляева Єнісейська, губернія була надовго вибита з колії свого життя, більшість її територій контролювалася більшовиками⁸⁸. Контррозвідка Білої армії доповідала, що майже всі дороги

⁸⁶ Эйхе Г. Х. Опрокинутый тыл : монография. Москва : Военное издательство Министерства обороны союза ССР , 1966. С. 154

⁸⁷ Родина, номер 3 : журнал. Москва, 2008. С. 72

⁸⁸ Эйхе Г. Х. Опрокинутый тыл : монография. Москва : Военное издательство Министерства обороны союза ССР, 1966. С. 156

до Єнісейська контролюються червоними загонами, які за допомогою лиж могли атакувати білих у різних районах за короткий час.

Крім Єнісейської губернії, партизанський рух було поширено і на Іркутську губернію. Основними силами там був так званий Шиткінський фронт. Партизанський підрозділ почав своє формування коли у селі Шиткіно під керівництвом більшовика Івана Андрійовича Біча, який сформував загін чисельністю 11 чоловік було дано бій роті білогвардійців, які втратили одного загиблим та відступили⁸⁹. Після першого бою у селі Шиткіно до партизанів доєдналося 150 селян, більшість з яких були фронтовиками. У перші дні свого існування було захоплено такі села, як: Нижня Заїмка, Конторське, Бірюсинське, Старий Акульшет та село Гоголівське. Нові сформовані загони отримали свої назви на честь захоплених сел. Пізніше, 3 березня було захоплено село Нижня Заїмка, де було розстріляно місцевих купців. Партизанський загін продовжував зростати і, при наближенні до залізної дороги, мав чисельність 1500 чоловік. Наприкінці березня 1919 року партизани почали вести активні бойові дії з білогвардійцями, що призвело до формування Шиткінського фронту. Партизанська діяльність поширилася на такі волості, як: Шелаївська, Невонська, Конторська, Черв'янська, Кежемська, Тайшетська, Шелховська, Баєрська та Уківська. Були також встановлені зв'язки з іншими партизанськими фронтами, як наприклад з Тасєвським. Головною ділянкою діяльності партизанів була залізна дорога, яка була ціллю рейдів та диверсій. Діяльності Шиткінських партизан надавав опису генерал Розанов після бою з партизанами 18 квітня 1919 року та описував їх як добре підготовлених та екіпірованих бійців і лижників: “Красные, укрытые хорошо маскированными окопами, оборонялись с крайним упорством ожесточения, развивая сильный огонь. Лыжники красных обходили фланги отряда, в одном случае выскочили на дорогу между главной заставой и

⁸⁹ Криволуцький П. Д. Шиткинские партизаны: монография. Иркутск: Восточно-Сибирское краевое издательство, 1934. С. 13

ротой и открыли сильный огонь, но были рассеяны штыками, оставив на месте 12 убитых.”⁹⁰.

У той же час, незважаючи на поразку Омського повстання, великій кількості більшовицького підпілля вдалося зберегти свою організацію. Після цього починаються спроби централізації партизанського руху і вже в середині березня 1919 року збирається 3 конференція, на якій були представлені такі міста, як: Благовіщенськ, Верхньоудинськ, Іркутськ, Красноярськ, Томськ, Омськ, Ново-Миколаївськ, Челябінськ, Тюмені, Чита⁹¹. На конференції знову було поставлене питання озброєного повстання, але вже у контексті селянських рухів. Було вирішено вести боротьбу та активно саботувати усі сфери господарчого сектору для паралізації тилу, а також вести активну агітацію серед білих та іноземних солдат. Також були вирішені організаційні питання щодо створення селянських комітетів, які займалися збереженням грошей, забезпеченням зброєю партизан, а також займалися би контактами з іншими партизанськими угрупованнями. Підпорядковувалися селянські комітети районним штабам, які, у свою чергу, керувалися з губернських штабів. Незважаючи на рішення про зосередження сил на селянській та партизанській боротьбі, спроби підняття повстання у місті силами робітників продовжувалися. Так, Томська підпільна організація планувала своє повстання на 1 березня 1919 року. Сигналом для повстання був вибух на офіцерському зібранні, де проходив бал, але повстання завершилося невдачею, і 16 організаторів було заарештовано і розстріляно⁹². Пізніше однією з останніх спроб було Кольчугінське повстання, яке було заплановано на 6 квітня 1919 року. Більшовицька організація у Кольчугіні нараховувала 600 партійних учасників у самому місті та 300 на околицях

⁹⁰ Там само, С. 24

⁹¹ Яковлев М. Большевицское подполье в тылу Колчака : монография. Новосибирск : Новосибирское областное государственное издательство, 1941. С. 32

⁹² Там само, С. 29-30

міста⁹³. Велика кількість учасників підпільної організації склалися з завербованих солдатів гарнізону. Але, напередодні початку повстання, біла контррозвідка почала арешти серед членів партії та гарнізону. Це спровокувало хаотичний виступ, який починався успішно, і вночі 6 квітня штаб у місті було захоплено, а офіцерів знищено. Але вже скоро підкріплення білих військ з Томську та Барнаула розбило відступаючі війська більшовиків і знищило 500 учасників повстання. Таким чином, основна маса антиколчакіського руху на території Сибіру була представлена сільськими партизанськими загонами, які активно вели бойові дії проти влади Колчака і, на момент контрнаступу Червоної армії, відтягували на себе велику кількість військ та уваги військового командування. І, як пізніше, казав Ленін: “В последнем счете именно эти колебания крестьянства, как главного представителя мелкобуржуазной массы трудящихся, решали судьбу Советской власти и власти Колчака-Деникина.”.

Ситуація в тилу викликала велике занепокоєння, що стало причиною поїздки Пепеляєва для оцінки ситуації. Ситуація була схарактеризована як некритична, але така, що вимагає уваги та хоча б однієї підготовленої військової частини: “хотя бы одной тысячи итальянцев”⁹⁴. Головними задіяними військами у тилкових районах були переважно іноземці, зокрема Чехословацький корпус, який з кінця 1918 року був розміщений впродовж Сибірської залізничної магістралі і, у той же час, займався її ремонтом та охороною станцій. Вони надали згоду на свою участь у боротьбі з партизанами. Місцевим гарнізонам з боку Російської держави не було довіри. Боротьба з партизанськими рухами вимагала дій, що призвело до призначення генерала Розанова і телеграми до Іркутського військового округу від військового міністра Сазонова “Передаю следующее повеление

⁹³ Там само, С. 30

⁹⁴ Эйхе Г. Х. Опрокинутый тыл : монография. Москва : Военное издательство Министерства обороны союза ССР , 1966. С. 156

Верховного правителя: „Возможно скорее и решительнее окончить с Енисейским восстанием, не останавливаясь перед самыми строгими, даже жестокими мерами в отношении не только восставших, но и населения, поддерживающего их...”⁹⁵. Під керівництвом Розанова знаходилася 3 чехословацька дивізія, козачі частини Красильникова, а також італійські, румунські та сербські війська. Боротьба з партизанами була ускладнена кліматом та густими лісами, в умовах яких було складно проводити окремі операції. Це викликало невдоволення в іноземних представників і, разом з жорстокими діями Розанова, це виливалося у каральні дії не стільки проти партизан, скільки проти місцевого населення. Бралися заручники, розстрілювалися підозрювані у взаємодії з більшовиками, а у деяких випадках спалювалися цілі села разом з населенням. Як згадував генерал-лейтенант Сахаров, рейди проти місцевого населення були вкрай жорстокими та штовхали людей до більшовиків: “Тогда, в попытках положить этому конец, неумелые руководители борьбы с этими бандами, применяли самый лёгкий и несправедливый способ: возлагали ответственность за порчу железной дороги на местное население. Производились экзекуции деревень и целых волостей. ... Огромные, растянувшиеся на несколько верст села представляли сплошные развалины с торчащими кое-где обуглившимися, полусгорелыми домами. Крестьянское население таких сел разбредалось и было обречено на нищету, голод и смерть.”⁹⁶. Пізніше, на останньому допиті 6 лютого 1920 року, адмірал Колчак заперечував будь-які випадки жорстокості до місцевого населення Сибіру, як наприклад порку та спалювання сел: “Денике: А не было ли вам известно, что в Куломзине практиковалась массовая порка? Колчак: Про порку я ничего не знал, и вообще я всегда запрещал какие бы то ни было телесные наказания ... Попов: Известно ли вам, что Розанов

⁹⁵ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 338

⁹⁶ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен, 1928. С. 159

давал распоряжения о сжигание сел и деревень в интересах подавления якобы восстания , при обнаружении в них оружия и т.п. Колчак: Я не думаю, что бы Розанов такие распоряжения давал, потому что по этому поводу есть телеграммы ...”⁹⁷. Жорсткі міри з протидії більшовикам активно впроваджувалися і на прифронтових територіях, а також на нових захоплених землях під час весняного наступу. Так, вже 6 квітня 1919 року після значних успіхів Сибірської армії командувач Західної армії генерал-лейтенант Ханжин видав наказ, згідно з яким жителі мали видавати усіх пов’язаних з більшовиками людей та військову зброю, офіцерам наказувалося наводити порядок: “беспощадными мерами водворять порядок и спокойствие”, а всі, хто були спіймані у зберіганні зброї або більшовицькій пропаганді, мали бути розстріляні, а їх будинки та майно спалені⁹⁸. Це спричинило не тільки невдоволення місцевих, а також ріст самочинних розправ з боку офіцерів, так 6 травня 1919 року ситуація у Єкатеринбурзі виходила з під контроль і було видано наказ номер 278: “Официальные донесения и жалобы обиженных и пострадавших указывают, что самочинные расправы, порки, расстрелы и даже карательные экспедиции, чинимые представителями власти, к сожалению не прекращается ... Всех, кто будет самочинно-производить экзекуции, расправы и расстрелы, я буду предавать военно-полевому суду за истязание и обыкновенное убийство.”⁹⁹. Таким чином, не зважаючи на спроби режиму Колчака придушити різноманітні виступи та знищити партизанський рух, їх дії стали лише каталізатором росту партизанського руху та надали більшовицькій пропаганді матеріалу для висвітлювання Білого руху, як антинародного. Це призвело до того, що перед наступом Червоної армії, масовий тил також знаходився під контролем більшовиків і відволікав значні сили, які могли б знадобитися під час оборони.

⁹⁷ Кларов Ю. Арестант пятой камеры : монография. Москва : Политиздат , 1990. С. 454

⁹⁸ По ту сторону Урала. В царстве Колчака: сборник документов. Уфа: Издательство Уфимского Революционного комитета, 1919. С. 6

⁹⁹ Там само, С. 6-7

Незважаючи на успіхи на фронті, Сибірська армія відчувала багато проблем у своєму забезпеченні та стані. Армія знаходилася в жахливому становищі, морально та фізично втомлена, без їжі та боєприпасів, мала проблеми з військовим керівництвом. Штаб Сибірської армії та Військове міністерство загрузли у бюрократії, а армія Колчака не мала великої кількості молодих та освічених офіцерів. Військова рада складалася зі старих людей, які не проявляли ініціативу, а ідеї та пропозиції молодих офіцерів могли розглядатися по три місяці без якихось досягнень. Великою проблемою для офіцерства стали та звані “списки за старшинством” за якими до підвищення допускалися лише старі офіцери, а досягнення у бою, героїзм та подвиги більше не враховувалися¹⁰⁰. Це стало причиною невдоволення людей на фронті представниками ставки та штабу, які займалися бюрократією, а не плануванням війни: “Понятно, почему так ненавидят на фронте ставку: все ее распоряжения отдаются безграмотными в военном деле фантазерами и дилетантами, не знающими ни настоящей неприкрашенной обстановки, ни действительно физического и морально состояния войск, т.е тех решительных коэффициентов, которые в своей сумме определяют боевую эффективность армий, их способность выполнения операций.”¹⁰¹.

Матеріальна база Сибірської армії знаходилася в дуже поганому стані. Військове виробництво через економічні проблеми знаходилося у жахливому становищі, що робило поставки Антанти одним з головних методів озброєння та забезпечення армії. Таким чином, за весь період бойових дій, війська Сибірської армії отримали: 1 мільйон гвинтівок; 4 тисячі кулеметів; 800 гармат; 1 мільярд патронів; 500 тисяч артилерійських боєприпасів; 3 мільйони пар взуття; 350 тисяч комплектів одягу¹⁰². Барон

¹⁰⁰ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен , 1928. С. 57

¹⁰¹ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монографи. Ленинград : Прибой, 1929. С. 6

¹⁰² Эйхе Г. Х. Опрокинутый тыл : монография. Москва : Военное издательство Министерства обороны союза ССР , 1966. С. 126

будберг під час свого візиту у Екатеринбург разом з Колчаком, описував війська як різношерстні підрозділи одні з яких були одягнуті у новий одяг союзників, а інші були оборванцями: “Некоторые части одеты в английское обмундирование, доставленное генералом Ноксом, и в массе выглядят аккуратно и для неопытного глаза даже внушительно; остальные части одеты порядочными оборванцами.”¹⁰³. Але, навіть з матеріальною допомогою Антанти, у війську бракувало багато чого. Солдати не мали потрібного одягу, а деякі не мали навіть білизни: “Большинство в рваных полушубках, иногда одетых на голое прямо чуть ли не на голое тело; на ногах дырявые валенки, которые при весенней распутице и грязи были только лишней обузой - легче и приятнее идти босиком ... Полное отсутствие белья, непрерывное, без остановки движение, насекомые, некогда помыться в бане.”¹⁰⁴. Сам Колчак після свого візиту на фронт видав наказ про збір білизни у всього чоловічого населення до Сходу від лінії Екатеринбург – Челябінськ – Троїцьк: “Бельё должно быть совершенно годное к носке и представлено в исправном виде, – говорилось в указе. – Каждый комплект белья состоит из рубашки, кальсон и пары носков или пары портянок”¹⁰⁵. Але, навіть не дивлячись на спроби забезпечити армію, ситуація не покращувалася і пізніше сам Колчак казав своїм міністрам: “У армии нет белья, – говорил Адмирал, – люди снашивают рубашки до того, что их приходится прямо бросать, все люди завшивели, а интендантство уверяет меня, что всё есть, но только будто бы неумело доставляется к армии”¹⁰⁶. Офіцери не відрізнялися від бійців і були одягнуті в рваний старий одяг. Проблеми з забезпеченням були такими значними, що більшість бійців не мала багнетів до свої гвинтівок, оскільки здобула свою зброю в бою.

¹⁰³ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 20

¹⁰⁴ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен , 1928. С. 74-75

¹⁰⁵ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия , 2006. С. 332

¹⁰⁶ Там само, С. 333

Крім матеріальної бази, великою проблемою Сибірської армії були люди. Велика інтенсивність бойових дій, потреба у захисті тилу, а особливо бойові дії під час весняного наступу Білої армії, вимагали великої кількості задіяних частин та резервів. Однією з основних причин проблем з людьми було їх небажання воювати за інших людей або за інші території. Яскравим прикладом такого були уральські козаки, які з початку Громадянської війни активно протистояли більшовикам і підтримували Білий рух, але, коли бойові дії виходили за місця їх проживання, вони не бажали приймати участь у бойових діях і могли виділити лише невеликі підрозділи. З такою проблемою стикнулася й Іжевська дивізія та Воткінська бригада, які були єдиними робітничими підрозділами Білої армії. Після поразки у повстанні восени 1918 року, вони перейшли під керівництво армії Колчака та приймали активну участь у бойових діях на Східному фронті, але при наближенні лінії фронту до своїх рідних міст почали бажати змінити своє місце розташування на фронті. При наближенні фронту до Іжевську, іжевська дивізія почала вимагати перекинути її на фронт біля Іжевську: “Мы хотим драться с большевиками, как и дрались, но только желаем защищать свой Ижевск.”¹⁰⁷. Це викликало великі проблеми, оскільки дивізія була потрібна на Бузулукському напрямку, але їм було це дозволено. Після переходу під контроль Іжевська та Воткінська, люди з цих підрозділів почали масово дезертувати та залишати війська, оскільки не бажали більше воювати. Таким чином, на початок травня 1919 року в Іжевській дивізії залишилося лише 452 багнети, а 10 травня Воткінську бригаду взагалі розпустили за наказом генерала Гайди через занадто малу чисельність¹⁰⁸. Також проблемою місцевих підрозділів були суперечки з приводу складу військ на їх напрямку. Уральські козаки переважно використовували кінноту та нехтували піхотою, що викликало проблеми в організації

¹⁰⁷ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен, 1928. С. 73

¹⁰⁸ Родина, номер 3 : журнал. Москва, 2008. С. 68

військових операцій. У той же час, у звичайних військах була відсутня велика кількість кінноти, а були наявні лише піхотинці.

Другою та однією з найголовніших проблем з людським ресурсом Сибірської армії були новобранці. У армію переважно набиралися люди без військового досвіду з різними політичними поглядами та баченням майбутнього Сибіру. Радянський офіцер Іоаким Вацетіс описував білі війська на Східному фронті, як зібрання есерів, меншовиків, чехословаків монархістів та капіталістів, які не могли порозумітися один з одним. Мобілізація проходила у тилі регіонах дуже повільно, зазвичай з приводу небажання місцевої влади активно цим займатися, а також через активну протидію партизан, які закликали селян доєднуватися до партизанського руху. Навіть якщо новобранців вдавалося мобілізувати, їх доставка на фронт могла займати місяці через величезну бюрократію та дуже складні схеми транспортування, які були неможливі через наявність у Сибірської армії єдиної магістральної лінії, яка була заповнена потягами. За спогадами генерал-лейтенанта Сахарова, ситуація з транспортуванням новобранців була абсурдною: “... из Барнаула люди ехали в Красноярск, из Красноярска в Омск, из Омска в Томск, из Томска в Нижнеудинск, из Иркутска в Бийск, из Ново-Николаевска в Иркутск, из Мариинска в Барнаул и т.д.”¹⁰⁹. Власне мобілізовані не дуже бажали воювати та, у більшості своїй, не були надійними і могли перейти на сторону Червоної армії. Барон Будберг у своїх спогадах описував якість новобранців, як дуже погану: “Не верю вообще в возможность скоро сформировать новые надежные части русской армии, даже при самых совершенных методах исполнения”¹¹⁰. До підготовки нових людей підходили не враховуючи умови бойових дій, як наприклад відсутність вогневої підготовки, оскільки боєприпаси берегли для фронту. Складність була і у підготовці офіцерського складу, оскільки

¹⁰⁹ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен, 1928. С. 78

¹¹⁰ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 55

були відсутні навчальні заклади по підготовці юнкерів або курсів для покращення навичок діючих офіцерів.

Таким чином, ситуація у тилу білого Сибіру була катастрофічна, як у соціальному, так і в інших планах, а біла армія, незважаючи на свої успіхи, не мала подальшого плану дій і, за спогадами барона Будберга, помічника начальника штабу Верховного головнокомандувача, не була готова до удару Червоної армії: “Плана действий у ставки нет; летели к Волге, ждали занятие Казани, Самары, Царицына, а о том что надо будет делать на случай иных перспектив, не думали.”¹¹¹. Це дозволило військам червоних у квітні 1919 року почати готувати свій контрудар по війську Колчака.

3.3 Підготовка контрнаступу Червоної армії та сили сторін

10 квітня 1919 року у Симбірську відбулося засідання вищого командування радянської республіки на чолі з Троцьким по питанням подальших дій Східного фронту¹¹². До засідання первинний план операції був іншим і, за ним, після перегрупування сили Першої армії мали сконцентруватися на напрямку Бузулук - Шарлик та нанести удар по наступаючих білих частинах на напрямку Бугуруслан - Самара¹¹³. Але, вже на засіданні Фрунзе запропонував створити на Східному фронті дві групи армій: Північна, яка складалась з 2 та 3 армій; Південна, яка складалась з 1, 4, 5 та Туркестанської армій. Головна ціль Південної групи складалась в нанесенні удару з півдня від Бузулуку та Сорочинська на північ по бугурусланській групі Сибірської армії, які тіснили 5 армію. За прийнятим планом номер 21, Північна армія мала допомогти основним військам Південної групи, а 5 армія мала зупинити свій відступ та отримати

¹¹¹ Там само, С. 7

¹¹² Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 326

¹¹³ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 208

підкріплення з військ, які формувалися у Самарі¹¹⁴. Також на командування 5 армії було призначено Михайла Тухачевського. Початок контрнаступу планувався на 5 або 6 травня, але 18 квітня були отримані нові дані розвідки. За час свого наступу сили Білої армії розтягнулися на багато кілометрів, так, наприклад, війська армії Ханжина вже 16 квітня були розтягнуті на фронті протягом 250-300 кілометрів¹¹⁵. На Самарсько - Сергіївському напрямку наступали сили Уфимського корпусу чисельністю 15 000 багнетів та шабель; 3 корпус чисельністю 5000 бійців вів наступ від Бугуруслана на Самару; недалеко від 3 корпусу знаходився 6 корпус чисельністю 2400 бійців, який не мав контактів з іншими та знаходився на віддаленні від 3 майже на 80 кілометрів; біля Белебея формувалася група генерала Капеля, яка мала задачу закрити розрив між 3 та 6 корпусом¹¹⁶. Саме розрив між 3 та 6 корпусом став приводом для перенесення дати операції з початку травня на 28 квітня 1919 року. На початок операції чисельність задіяних червоних військ була такою: 4 армія мала чисельність 16 450 багнетів та шабель, а також 16 гармат та 138 кулеметів; 1 армія мала чисельність 11 066 багнетів та шабель, а також 71 гармату та 421 кулемет; Туркестанська армія мала чисельність 14 307 багнетів та шабель, а також 40 гармат та 178 кулеметів; 5 армія мала чисельність 25 408 багнетів та шабель, а також 47 гармат та 247 кулеметів¹¹⁷. Біла армія мала перевагу у кількості людей: Уральська козака армія мала чисельність: 12 800 з яких було 8000 шабель, а також 29 гармат та 90 кулеметів; Оренбурзька армія разом з Південною армією мала чисельність 53 475 багнетів та шабель, а також 92 гармати та 315 кулеметів; Західна армія мала чисельність 29 800 багнетів та шабель, а також 207 гармат та 512 кулеметів¹¹⁸. Ударна група, яка мала нанести головний удар,

¹¹⁴ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР , 1938. С. 9

¹¹⁵ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 210

¹¹⁶ Там само, С. 214-215

¹¹⁷ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 10

¹¹⁸ Там само, С. 10

складалася з окремої кавалерійської бригади біля станції Сорочинської, 31 стрілецької дивізії в районі Бузулука, 73 бригади 25 стрілецької дивізії біля станції Кротовка; на допоміжному направленні були сконцентровані 20 стрілецька дивізія біля річки Салмиш, 24 дивізія біля Кармали; на півночі від ударної групи для удару по Самаро-Златоустинській залізній дорозі, знаходилися 74 та 75 стрілецькі бригади¹¹⁹. 19 квітня Фрунзе затвердив основний план дій усіх армій, за яким 1 армія під командуванням Гая Дмитровича Гая повинна була сковати 4 корпус та прикрити Туркестанську армію з правого боку; Туркестанська разом з 5 армією повинна була нанести удар по 3 корпусу Білої армії та відрізати її від комунікацій з Белебеєм; кіннота Туркестанської армії мала проводити розвідку між 3 та 6 корпусом та разом з 1 армією нанести удар у тил 3 корпусу біля ділянки залізної дороги Сарай Гір - Філіпово; 5 армія спрямовує основний удар у напрямку Бугуруслана з ціллю його захоплення. Також, крім основного удару, були створені два допоміжних: 2 та 35 стрілецькі дивізії мали взяти в кліщі 2 корпус Білої армії біля Сергіївська; 3 армія мала перейти у наступ на заході річки Ками для забезпечення безпеки Казані. Незважаючи на підготовку наступу, червоне командування розглядало і інші можливі ситуації, як наприклад невдачу наступу та відступ за Волгу. Таку ідею 16 квітня озвучував Троцький і навіть були прийняті міри до підготовки відступу, як наприклад наказ 27 квітня посилити охорону мостів на Волзі та підготувати їх до мінування¹²⁰. Однак з початком операції від цих планів відмовилися. У той же час, війська Білої армії у більшості своїй були деморалізовані, що викликало занепокоєння у Фрунзе, оскільки це могло стати причиною відходу білих підрозділів до того, як Червона армія зможе нанести удар¹²¹. Це також сприяло на пришвидшення початку наступу. Таким чином, підготовка була завершена та операція мала початися 28 квітня.

¹¹⁹ Там само, С. 11-12

¹²⁰ Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 159

¹²¹ Там само, С. 216

Розділ 4. Бойові дії з 28 квітня 1919 року по 7 січня 1920 року. Відступ Білої армії. Початок Сибірського «Крижаного» походу

4.1 Бугурусланська операція

Перша операція контрнаступу Червоної армії була Бугурусланська операція, ціль якої була розбити бугурусланську групу противника до підходу підкріплення у вигляді 6-го Уральського корпусу. 28 квітня 1919 року контрнаступ Червоної армії почався з переходу у наступ 24 стрілецької дивізії, 73 бригади 25 дивізії та 31 стрілецької дивізії, пізніше почали свій наступ залишки 25, 20 та 26 стрілецької дивізії¹²². Бойові дії проходили у місцевості з великою кількістю річок та боліт, що ускладнювало пересування. Але наступ Червоної армії почався успішно і, не зважаючи на весіннє бездоріжжя, просувалися в глибину фронту. 20 стрілецька дивізія 29 квітня просунулася на східний берег річки Салмиш, де біля села Мустафіно зустрілося з силами Білої армії, які не змогли захистити село та були вимушені відступити. Це дозволило закріпитися силам 20 дивізії на річці Салмиш та до 1 травня просунутися на глибину 7 кілометрів у фронт противника. 24 стрілецька дивізія 29 квітня зустрілася з силами 12 піхотної дивізії Білої армії та відкинули їх на північ, на берег річки Малий Кінель. Після цього впродовж з 30 квітня по 1 травня 24 дивізія просувалася до річки Дема, а пізніше пошла на північ у напрямку фронту Ратчина-Кузьміновка, де знову вступила в бій з 12 дивізією та спричинила її поразку. Лише за 4 дні сили дивізії просунулися на 45 кілометрів у глибину¹²³. 31 стрілецька дивізія діяла переважно 92 бригадою, яка на 1 травня зайняла Олександрівку та просунулася на 40 кілометрів. Інші бригади дивізії поки що не брали участь у бойових діях та рухалися у 2 ешелоні. 73 бригада 25 дивізії вступила у бій з 11 дивізією Білої армії та розбила її, а вже 1 травня бригада вела наступ на Сарай-гір. Таким чином, на 1 травня 1919 року Червона армія

¹²² Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР , 1938. С. 12

¹²³ Там само, С. 18

досягла значних успіхів. Але у той же час сили Білої армії біля Сергіївська продовжили свій наступ проти сил Бугурусланської групи та Бугульмінської групи 5 армії¹²⁴. Це призвело до відходу лівого флангу 5 армії під натиском 2-го уфимського корпусу Білої армії, але в цілому перші 4 дні наступу для Червоної армії стали успішні. Внаслідок перших днів боїв 11 та 12 піхотні дивізії Білої армії понесли великі втрати і не мали сил для подальшої оборони. Так командир 6-го піхотного корпусу генерал Сукін, 30 квітня звертався до командування Західної армії з проханням вивести корпус у тил, оскільки у 44 та 43 полку 11 дивізії залишилося не більше 10 офіцерів і по 250 багнетів у кожному полку, у 41 полку залишилося 7 офіцерів і 300 багнетів, а єгерський батальон був повністю знищений¹²⁵. Після успіху перших днів командування Червоної армії вирішило змінити напрям удару з північного сходу на північний захід, що скорочувало обсяг, який планувався на початку, та дозволяло краще вплинути на самарське та симбірське направлення. За новим планом Фрунзе, сили 1 армії мали утримати Оренбург та своїм лівим флангом скувати сили Білої армії біля села Абдуліно; Туркестанська армія мала рухатися своїм правим флангом на північ у напрямленні Бугульми; 5 армія мала почати охопити 2 корпусу від Бугуруслана до Мелекесса¹²⁶. У той же час, під командування генерала Войцеховського перейшли усі сили Білої армії від Бугуруслана до Волжсько-Бугульмінської залізної дороги, яким було віддано наказ зупинити наступ, а пізніше, враховуючи розгром 6 корпусу, наказ про відступ та вивід 11 дивізії у тил¹²⁷.

¹²⁴ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 223

¹²⁵ Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР , 1938. С. 219

¹²⁶ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 224

¹²⁷ Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 230-231

Після 1 травня сили 20 стрілецької дивізії залишилися на своїх позиціях уздовж річки Салмиш та не брали активної участі у наступі. Сили 24 дивізії рухалися у північно-східному напрямку вийшли на лінію фронту Сарманаєво-Алфєрово. 73 бригада 25 стрілецької дивізії рухалася на північ від річки Кінель та пройшла 15 кілометрів. 92 бригада 31 стрілецької дивізії 2 травня підійшла до річки Кінель та вступила в бій з силами Білої армії. Лише 3 травня завдяки туману вона змогла форсувати її. У той же час інші бригади дивізії відстали і знаходилися на великому віддаленні від 92 бригади. 26 дивізія впродовж 2 та 3 травня вела бойові дії з ціллю захоплення Бугуруслану, а 233 полк, який форсував річку Кінель біля села Червона, відправився на допомогу у штурмі Бугуруслан. 1 бригада 26 дивізії при підтримці бронепоезду почала оточення міста з півночі, форсуючи Кінель та захопивши село Нікольське, яке знаходилося на 20 км. на заході від Бугуруслану. Після цього 1 бригада зайняла село Алкіна і, таким чином, обходила місто з півночі. У той же час сили 233 полку наступали на село Михайловка для оточення міста зі сходу. Саме місто та переправи на річці Кінель вели оборону підрозділи 7 уральської дивізії та бригади 6 піхотної дивізії, але при загрозі оточення Бугуруслану вони почали відступ з міста. 4 травня 3 бригади 26 дивізії зайняла місто та відігнала війська Білої армії на 12 км від міста¹²⁸. Сили 2 корпусу Білої армії знаходилися у критичному положенні, оскільки, завдяки успіхам на бугурусланському напрямлені, під загрозу потрапили тил та фланги 2 корпусу, що змусило їх почати відступ до Бугульми та залишити декілька міст. Так, вже 4 травня 27 стрілецька дивізія зайняла Сергіївськ, а десант військової флотилії розбив 32 прикамський піхотний полк, та зайняв Чистопілля¹²⁹. У той же час генерал Гайда продовжував вести бої з 28 стрілецькою дивізією та вибив її за річку

¹²⁸ Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 234

¹²⁹ Болтин Е. А. Контрнаступление Южной группы Восточного фронта и разгром Колчака : монография. Москва : Военное издательство Министерства вооруженных сил СССР , 1949. С. 76

Вятка. Таким чином, Бугурусланська операція не змогла досягти первинних цілей через невдачу в охопленні 2 корпусу, якому вдалося успішно відступити до Бугульми, але мала оперативний успіх та покращила позиції Червоної армії біля Самари та протягом усієї річки Кама.

4.2 Белебеївська та Бугульмінська операції

4 травня Фрунзе почав планування подальшої операції з ціллю відрізати шлях відступаючим підрозділам білої армії з Сергіївська на Бугульму. Для цього правий фланг 5 армії рухався на станцію Димка під прикриттям сил Туркестанського фронту з боку Белебея. Ці події стали початком Бугульмінської та Белебеєвської операцій. На момент 5 травня 2 та 3 корпуси Білої армії перегрупувалися і зайняли фронт Сарай Гір - Сергіївськ з поворотом на станцію Шентала. Чисельність білих військ на цьому напрямку була така: 29 000 багнетів, 2500 шабель, 65 гармат, 447 кулеметів¹³⁰. У той же час сили підрозділів 5 армії на цьому напрямку складали: 20 869 багнетів, 933 шаблі, 83 гармати та 365 кулеметів¹³¹. Наступ почали сили 5 армії, які швидко почали просуватися у напрямку станції Димка. 8 травня вони почали рухатися на північно-східний напрям і вже 9 травня вийшли на фронт Авдуліно - Ріп'івка - Димська - Дурасова. Більшість дивізій армії, крім 25 та 26, не зустрічали активного спротиву з боку Білої армії та активно рухалися. 25 та 26 дивізія, зустрівшись з опором, продовжили активний рух, а 25 дивізія рухалася до мосту через річку Ік для завершення оточення Бугульмінської групи. У той же час на підкріплення Войцеховському був відправлений 1-Волзький корпус генерала Каппеля, 3 Симбірська дивізія якого вже прибула на фронт¹³². Частини корпусу Каппеля об'єдналися з бійцями 2-го піхотного корпусу та Іжевської бригади

¹³⁰ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР , 1938. С. 23

¹³¹ Там само, С. 23

¹³² Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза РСР , 1938. С. 250

та пішли назустріч 25 та 26 дивізії. 9 травня 73 бригада 25 дивізії вступила у бій з бійцями Іжевської бригади та розбила її, захопивши 1000 бійців полоненими, 3 гармати та 70 кулеметів¹³³. 4 піхотна дивізія, яка вийшла на підмогу іжевцям, не змогла зупинити червоні війська, які швидко вийшли на річку Ік. Для Білої армії ситуація склалася катастрофічна, що змусило Войцеховського, 11 травня, віддати наказ про відступ з Бугульми. 13 травня 1919 року Червона армія зайняла Бугульму¹³⁴. Під час проведення операції у командуванні Східним фронтом Червоної армії відбуваються зміни і, замість Сергія Сергійовича Каменєва, командувачем стає Самойло Олександр Олександрович¹³⁵.

У цей час Туркестанська армія продовжувала свій рух і вступила в бій біля Белебея 11 травня, а 13 травня розвернулася біля села Чегодаєво при підтримці 24 та 20 стрілецьких дивізій 1 армії¹³⁶. Новий командувач фронту вирішив змінити напрям удару 5 армії та відправити її на допомогу північній групі Червоних армій, завдавши удар у тил Сибірській армії генерала Гайди через Мензелінськ. Фрунзе наполягав на концентрації зусиль по знищенню белебейської групи, а особливо корпусу генерала Каппеля. Але на допомогу було виділено лише 25 дивізію та 2 дивізію у резерв. 13 травня у Белебей прибув Колчак, якому Каппель доповів про погану ситуацію, а також про перехід одного з полків на бік більшовиків. Колчак був незадоволений ситуацією і був змушений відмовитися від контрудару по військам Червоної армії, що наступають¹³⁷. Підрозділи Каппеля продовжували прибувати до Белебею і більшість з них були вимушені вступати у бій одразу з потяга. Вже 15 травня Каппель прийняв рішення про відхід, оскільки з півночі

¹³³ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монографія. Москва : Державне військово-видавництво наркомату оборони союзу РСР , 1938. С. 26

¹³⁴ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монографія. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 226

¹³⁵ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монографія. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 161

¹³⁶ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монографія. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 226

¹³⁷ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия , 2006. С. 341

Белебей охоплювали сили 25 стрілецької дивізії 5 армії. Вони форсували річку Ік біля села Кизиляровки 31 стрілецької дивізії та кавалерійського корпусу, 17 травня, сили 3 кінотної дивізії захопили Белебей¹³⁸. У полон було захоплено бійців 51 Уральського, 53 Оренбурзького та 49 Казанського полків. У цей же час 20 та 24 дивізії наступали у бік Стрелітамаку, але наступ просувався повільно і 17 травня вони вийшли на лінію Василівка - Аксаково. 27 та 26 стрілецька дивізії наступали у бік Мензеліку та намагалися відрізати відступаючі біля війська з Чистопілля. За час з 16 по 18 травня вони розбили 32 прикамський полк та пройшли 80 кілометрів.

У той час, як на центральному напрямлені у Червоної армії були успіхи, на інших частинах Східного фронту виникали проблеми. У Оренбурзькій губернії фронт на східному напрямку проходив лише в 7 кілометрах від міста Оренбург та постійно знаходився під атаками козаків¹³⁹. 15 травня 217 полк був змушений відійти під атаками Білої армії через річку Урал, у місто та спалити за собою міст. На підтримку було відправлено сили казанського мусульманського полку. І лише завдяки підкріпленням червоним військам біля Оренбургу вдалося перейти у контрнаступ та повернути такі хутори, як Неженський, Белов та Чебенки. На уральському напрямлені козаки захопили станцію Чаликла, де знищили бронепоезд та захопили паровоз, дві бронемашини гармату та два кулемети, а також порушили зв'язок з деркульською групою, яка була вимушена відступити на станцію Липова. Полк "Червона зоря", який рухався на допомогу Уральську, був атакований з засади та втратив велику кількість бійців, з яких вижити вдалося лише 400 бійцям¹⁴⁰. Усі дороги до Уральську, як ґрунтові так і залізні, постійно були атаковані білими військами На

¹³⁸ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 162

¹³⁹ Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР , 1938. С. 280

¹⁴⁰ Там само, С. 280

північному напрямлені, 13 травня, сили 2 армії були вибиті з села Вятські поляни, але пізніше змогли стабілізувати своє положення.

4.3 Уфімська та Сарапуло-Воткінська операції

У 20-х числах травня сили 5 армії посилили свій тиск на Мензелінськ для виходу у тил армії генерала Гайди. Це вимусило його перебросити частину свої військ з річки вятки на схід заради посилення оборони. Це дало можливість силам 28 стрілецької дивізії 2 армії, 24 травня при підтримці волзької флотилії форсувати річку Вятку та почати Сарапульсько-Воткінську Операцію¹⁴¹. Пізніше на східний берег переправилися інші війська після чого сили 28 дивізії почали наступ на Іжевсько-Воткінський район. Червоними військами були зайняті 1 червня Агріз та 2 червня Сарапул, але білим військам під командуванням Пепеляєва, 3 червня вдалося захопити Глазов¹⁴². Однак, успіхи Білої армії не допомогли утриматися на цьому фронті та війська почали відступати на Схід. Вже 7 червня червоні війська зайняли Іжевськ, а вже 11 червня був зайнятий Воткінський район¹⁴³. Під час цієї операції виник конфлікт між командувачем Сибірської армії Гайди та начальником штабу Лебедевим, якого генерал звинувачував у всіх проблемах фронту, і з 26 травня відмовився виконувати його накази. В адміністрації Колчака ці дії були сприйняті як спроби заколоту, і навіть була створена спеціальна комісія, яка мала дізнатися, хто винний – Гайда або Лебедев. Самого Гайду викликали в Омськ для вирішення ситуації, але він категорично відмовлявся від цього. Через це на переговори з Гайдою відправився сам адмірал Колчак і 30 травня прибув у Перм і зустрівся з Гайдою у своєму вагоні, де між ними відбулася розмова, внаслідок якої Колчак вирішив зняти його з командування армією¹⁴⁴. Однак пізніше за

¹⁴¹ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 229

¹⁴² Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 164-166

¹⁴³ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия , 2006. С. 357

¹⁴⁴ Там само, С. 342-343

висновками комісії його залишили командувачем і він отримав догану за свої дії.

Одночасно з подіями Сарапульсько-Воткінської операції на центральній частині Східного фронту починалася Уфимська операція. Після захоплення Белебея, армія генерала Ханжина від Оренбурга до Ками почала відходити до річки Білої. 1 Волзький та 2 Уфимський корпуси були основними у стримуванні Червоної армії, 3 корпус був відправлений за річку Білу, північніше Уфи, заради переформування, а у тил біля Уфи прибували війська 1 Сибірської козачої дивізії та волзької кавалерійської дивізії¹⁴⁵. На фоні відступів Білої армії на усіх напрямках, окрім Оренбурзького та Уфимського, де ще були спроби наступу, командування радянської республіки поставило перед південною групою задачу по захопленню Уфимсько-Стерлітамакського району. Сам Фрунзе вважав, що операція мала відбутися як можна скоріше для захоплення Уфи: “Оставление противником Белебея и явное отсутствие серьезного сопротивления в районе нынешнего наступления наших войск выдвигает вопрос о необходимости немедленного проведения операции с целью овладения Уфы.”¹⁴⁶. Захоплення Уфи покладалося на сили Туркестанської армії, яка отримала 24 стрілецьку дивізію 1 армії у допомогу. Основний план був охоплення з двох сторін: 5 армія з півночі; правий фланг Туркестанської армії та лівий фланг 1 армії з півдня у районі Стерлітамаку¹⁴⁷. На Оренбурзькому напрямку основні дії мали виконувати сили 1 армії та війська Оренбурзького району. У той же час Біла армія планувала нанести контрудар по наступаючим силам Червоної армії. Для цього були плани сформувати дві ударні групи, які мали взяти у кліщі Туркестанську армію, але підготовлений до бою був лише один корпус, який

¹⁴⁵ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен, 1928. С. 98

¹⁴⁶ Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 299

¹⁴⁷ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 235

знаходився нижче Уфи біля гирла річки Біла. Ударний корпус складався з двох дивізій і мав таку чисельність: 216 офіцерів, 6 567 бійців, 10 кулеметів та 12 гармат¹⁴⁸. Не враховуючи ударну групу, сили білих військ проти Туркестанської армії були 47 000 багнетів та шабель та 119 гармат, а сили Туркестанської армії були 49 000 багнетів та шабель, а також 92 гармати¹⁴⁹. Важливість захоплення Уфи у подальшому наступі на Уральський хребет також була зазначена Леніним, який у своїй телеграмі реввоєнраді Східного фронту писав, що якщо Червоній армії не вдасться захопити Урал до зими, то загибель революції неминуча¹⁵⁰.

25 травня червоним військам було віддано наказ про початок наступу. Однак, війська затрималися на своєму місці на декілька днів, що дозволило перегрупуватися, а ударній групі форсувати річку Білу та відправитися назустріч підрозділам 5 армії. 28 травня сили 27 стрілецької дивізії 5 армії розбили ударну групу. Ударна група втратила 60 офіцерів, 2 946 бійців, 8 кулеметів та 1 гармату¹⁵¹. Після перемоги над ударним корпусом 25 та 37 дивізії продовжили свій рух у бік Бірську. У той же час правий фланг Південної армії білих почав свій відступ за річку Білу і залишив за собою великі території. 27 травня сили Південної групи Червоної армії починають переслідування сил Ханжина, а вже в вечері 29 травня підрозділи 1 армії займають Стерлітамак¹⁵². За спогадами генерала Сахарова, який на той час став начальником штабу Західної армії, в Уфі була паніка, а генерал Ханжин планував відвести усі війська за річку Білу, але пізніше відмовився від

¹⁴⁸ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 32

¹⁴⁹ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 235

¹⁵⁰ Там само, С. 236

¹⁵¹ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 32

¹⁵² Болтин Е. А. Контрнаступление Южной группы Восточного фронта и разгром Колчака : монография. Москва : Военное издательство Министерства вооруженных сил союза ССР, 1949. С. 104

цього¹⁵³. Наступ розвивався повільно, і лише 1 червня війська Туркестанської армії досягли річки Білої, а 4 червня 1, 5 та Туркестанська армії зайняли весь західний берег річки. Навпроти них у районі Уфи знаходилися 6 та 7 піхотні дивізії, які залишилися з ударного корпусу Білої армії. В часи Уфимської операції сили 5 армії продовжували свій рух на північ та успішно захопили Бірськ 7 червня¹⁵⁴. Це стало причиною того, що сили Південної групи у більшості своїй залишилися одні у підготовці до форсування річки Білої та захоплення Уфи. У цей же час, виникнув конфлікт між Троцьким та реввоєнрадою Східного фронту, який був спричинений бажанням Троцького зняти частину військ для відправки їх на Південний фронт проти Денікіна. Однак, проти цього рішення виступив Центральний комітет партії та навіть сам Ленін, який вважав розгром Колчака однією з найважливіших задач¹⁵⁵.

Червона армія готувалася до форсування річки Білої, її основний план полягав у тому, щоб правий фланг Туркестанської армії пішов в обхід лівого флангу білих військ та зайшов їм у тил у районі станції Тюкуново. Була сформована ударна група, яка мала форсувати річку і складалася з чотирьох стрілецьких та трьох кінних бригад¹⁵⁶. Однак, ударна група не змогла форсувати першою. 8 червня 1919 року 24 стрілецька дивізія форсувала річку біля Тюконева, а 25 стрілецька дивізія біля Червоного Яру. Проти 25 дивізії у бій пішли 4 Уфимська та 11 Уральська піхотні дивізії, які активно намагалися скинути чапаївців у річку, але не змогли. На допомогу військам, які форсували річку, був відправлений резерв у вигляді 31 стрілецької дивізії, яка допомогла закріпитися. Під час форсування біля Червоного яру до переправи прибули Фрунзе та Чапаєв, які морально підтримували

¹⁵³ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен, 1928. С. 99

¹⁵⁴ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 237

¹⁵⁵ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 34

¹⁵⁶ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 238

війська, а Фрунзе навіть зупинив втечу червоних загонів та повів їх у бій, але обидва потрапили під сильний обстріл та отримали важкі поранення¹⁵⁷. 9 червня 2 та 25 стрілецькими дивізіями була зайнята Уфа, а 16 червня останні білі війська, які тримали оборону біля річки Білої, вище Уфи, мали відступити¹⁵⁸. За часи боїв під Уфою сили Білої армії втратили більше 3 000 вбитих та декілька тисяч полонених. Внаслідок цієї операції сибірські сили Білої армії зазнали значних втрат і вже не змогли пізніше повністю повернути свій бойовий потенціал. Втрата Уфи значно вплинула на моральний стан білих, а падіння фронту західної армії поставило під загрозу лівий фланг Сибірської армії генерала Гайди, який, не зважаючи на поразки лівого флангу, продовжив свій наступ на Глазов¹⁵⁹. За час боїв з 28 квітня по 20 червня 5 та Туркестанська армія захопили 18 000 полонених. 2 та 3 армії захопили 7 500 полонених¹⁶⁰. Біла армія також втратила велику кількість продовольчих запасів в Уфимському районі, як наприклад 2 мільйони пудів зерна та 200 тисяч пудів гречаної крупи¹⁶¹.

Одночасно з уфимською операцією сили 2 та 3 армій форсували Каму та готувалися до майбутнього переходу Уральського хребта. На оренбурзькому напрямлені ситуація не покращувалася, 4 армія не мала спроможності дати відсіч силам білих. Заради посилення 4 армії з центральної ділянки фронту виділялася 25 дивізія Туркестанської армії. Це також стало початком розформування Туркестанської армії, яке відбулося 16 червня, а війська були розподілені між 5 та 1 армією. Також 15 червня була розформована вся Південна група.

¹⁵⁷ Кутяков И. С. Боевой Путь Чапаева : монография. Москва : Государственное военное издательство, 1936. С. 81-82

¹⁵⁸ Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва : Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938. С. 34

¹⁵⁹ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 88

¹⁶⁰ Какурин Н. Е. Как сражалась революция : монография. Москва: Державне видання , 1926. С. 264

¹⁶¹ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 132

Значні поразки білогвардійців на Східному фронті викликали занепокоєння з боку Антанти, яка вирішила допомогти армії Колчака у боротьбі з більшовиками. Так, наприкінці травня на Паризькій конференції було піднято питання “русского вопроса”, а вже 26 травня 1919 року була направлена нота від Англії, Франції, США та Італії з умовами визнання Колчака, як Верховного правителя Росії та посилення допомоги його армії¹⁶². В обмін на це після захоплення Москви – створення Установчих Зборів, визнання незалежності Фінляндії та Польщі, а також покращення відносин з Естонією, Латвією та Литвою. Відповідь від Колчака була розмитою з приводу визнання незалежності, але Антанта прийняла відповідь, як задовільну. Вже 29 травня Колчаку доповіли, що американський Сіті-Банк був готовий виділити кредит на суму 50 мільйонів доларів і також почався набір 8 тисячі добровольців у США, які мали відправитися у Сибір¹⁶³. Вже в серпні 1919 року адміністрація Російської держави розплатилася золотом за 112 445 гвинтівок заводу ремінгтон і додатково від Америки були відправлені 963 кулемета системи “Кольт”, 12 тисяч револьверів¹⁶⁴. Окрім зброї, влітку 1919 року США відправляли й одяг, 20 серпня 1919 року з Нью-Йорку до Владивостоку було відправлено 468 400 пар взуття¹⁶⁵. Франція та Велика Британія також розширили свою допомогу, використовуючи північний морський шлях та річки Сибіру. Так на початку серпня з Архангельську до Омську через річки Обь та Іртиш прибули суда, на яких були 41 тисяча гвинтівок, 10 мільйонів боєприпасів, комплекти одягу на 41 тисячу бійців, а також військові спеціалісти та

¹⁶² Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 178

¹⁶³ Липкина А. Г. 1919 год в Сибири : монография. Москва Военное издательство Министерства обороны СССР, 1962. С. 62

¹⁶⁴ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 180

¹⁶⁵ Липкина А. Г. 1919 год в Сибири : монография. Москва : Военное издательство Министерства обороны СССР, 1962. С. 64

пілоти¹⁶⁶. Активну допомогу Англія надавала і уральському козацтву. Так, за період з липня по серпень Англія відправила козакам мільйони боєприпасів, артилерійських боєприпасів, артилерію, 14 аеропланів, сідла для коней¹⁶⁷. Таким чином, Антанта активно намагалася змінити хід бойових дій на користь Білої армії.

Після поразки під Уфою для покращення армії у білому командуванні відбувалися зміни. Оренбурзька армія під командуванням атамана Дутова та Південна група під командуванням Белова були об'єднані в окрему Південну армію під командуванням Белова. Командувача Західної армії Ханжина 20 червня замінили на генерала Сахарова. Генерала Гайдю 20 червня викликав Колчак, після розмови зняв його з поста командувача Сибірської армії. На пост командувача Сибірської армії та усього Східного фронту було призначено Дітеріхса, на якого покладалися надії щодо покращення організації фронту та покращення його забезпечення. Ці кадрові перестановки мали покращити зв'язок та координацію між арміями, якої так бракувало у травні та на початку червня.

4.4 Златоустівська та Пермська операції

Завершення Уфимської операції ставило перед червоним командуванням завдання захопити Урал. За основним планом сили 4 та 1 армій мали розбити Південну армію Колчака та уральських козаків. Головний удар у центрі по напрямленню Златоуст-Челябінськ займали сили 5 армії. 2 армія мала задачу захопити Кунгур та Красноуфимськ. 3 армія мала оволодіти річкою Кама біля Пермі, а пізніше і самим містом. Головними цілями операції на Уралі було захоплення Челябінська та Екатеринбурга. Сили Червоної армії перед початком захоплення Уралу були такі: 4 армія - 13 000 багнетів та шабель, 1 армія разом з Оренбурзькою

¹⁶⁶ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 180

¹⁶⁷ Там само, С. 181

групою - 11 000 багнетів та шабель, 5 армія та підрозділи Туркестанської, які стали її частиною - 29 000 багнетів та шабель, 2 армія - 21 600 багнетів та шабель, 3 армія - 23 500 багнетів та шабель¹⁶⁸. Таким чином, червоні війська мали на фронті чисельність 98 100 бійців. Незадовго до початку операцій на Уралі, з сил Східного фронту було виділено 40 000 багнетів та шабель, 500 кулеметів та 100 гармат для оборони Петрограда¹⁶⁹. Білі війська на фронті нараховували приблизно 95 000.

Біла армія активно готувалася до оборони Златоустівського плоскогір'я та тримала війська на двох можливих напрямках удару: на півдні, де пролягала залізна дорога Уфа-Златоуст, закріпилися дві піхотні дивізії та кавалерійська бригада корпусу Каппеля; на півночі, де проходив трактат Бірськ – Златоуст, готувався до оборони Уральський корпус¹⁷⁰. Для проведення Златоустівської операції сили 5 армії були розбиті на три групи: перша група складалася з 24 стрілецької дивізії, яка на правому фланзі мала наступати по горах у напрямку Верхньо-Уральск - Троїцьк; друга група складалася з кавалерійської бригади та піхотної бригади 26 дивізії та мала наступати вздовж залізної дороги Уфа-Златоуст; третя група складалася зі сформованої ударної групи, у яку входили п'ять бригад 26 та 27 стрілецьких дивізій, які мали наступати по Бірському трактату, а також трохи лівіше знаходилася 35 стрілецька дивізія, яка прикривала ударну групу та підтримувала зв'язок між 5 та 2 арміями¹⁷¹.

Після завершення підготовки, вночі 24 червня 26 стрілецька дивізія почала переправлятися через річку Уфу біля села Айдос, 25 червня через Уфу, біля села Ураз-Бахти переправилися сили 27 стрілецької дивізії. При переправі сили Червоної армії зустрілися з укріпленнями та ураганим

¹⁶⁸ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 240

¹⁶⁹ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 189

¹⁷⁰ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 241

¹⁷¹ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 189

вогнем, через що понесли великі втрати, але змогли закріпитися на іншому березі. 26 дивізія під командуванням Генріха Ейхе рухалася по ущелині річки Юрезані, для того, щоб відрізати сили, які вели оборону залізної дороги Уфа-Златоустівськ. Вже 1 червня вони вийшли на Златоустівське плоскогір'я, пройшовши 120 км¹⁷². Поява сил 26 дивізії стали несподіванкою для 12 піхотної дивізії Білої армії. Лише через 2 дні до Білої армії почали підходити підкріплення Уфимської групи. Найбільші бої відбувалися біля села Нісібаш, де сили 26 дивізії майже потрапили у оточення. Бійці були втомлені горними переходами, а 27 дивізія відстала під час переходу. Однак, вже 5 липня 27 дивізія вийшла на Златоустівське плоскогір'я, розбила 4 піхотну дивізію Білої армії. Сили разом розбили 12 піхотну дивізію. Одночасно з бойовими діями на територіях заводів у районі Златоусту почалися повстання робітників і поширилися на такі заводи: Сімський, Мін'ярський, Аша-Балашовський, Усть-Катавський та інші¹⁷³. Робітники заводів допомогли наступаючій кавалерійській бригаді Каширина з другої групи і вже 2 липня був зайнятий Сімський завод та інші. Завдяки партизанам червоні війська змогли зайти у тил білим військам біля Мін'ярського заводу та розбити їх. 7 липня основні сили Білої армії почали відступати до Златоуста, а 8 липня закріпився на річці Ай. Сили 5 армії зупинили свій наступ до прибуття 35 дивізії, яка більше була не потрібна для підтримки зв'язку з 2 армією оскільки та успішно оволоділа Краноуфимськом. 10 липня війська 5 армії отримали наказ про продовження наступу. Найбільші бої на підступах до Златоуста зав'язалися на відрізку залізної дороги Бердяуш-Уткінський. На станції Куса і Кусінському заводі зав'язалися сильні бої між білими військами за підтримки бронепоезда та 243 петроградським полком. 11 липня на станції Куса було захоплено бронепоезд Білої армії з 4 гарматами та 8 кулеметами, а на Кусінському

¹⁷²Там само, С. 192

¹⁷³Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы, 1957. С. 195

заводі були захоплені у полон 300 бійців та ціла інженерна рота¹⁷⁴. 13 липня сили 5 армії захопили Златоуст, а білі війська почали відступати до Челябінську¹⁷⁵. За час проведення Златоустівської операції червоні війська захопили 3 тисячі полонених, 8 гармат, 32 кулемети, бронепоїзд, 3 бронемашини, 30 паровозів, 600 вагонів¹⁷⁶. Захоплення Златоустського району стало однією з найважливіших операцій Східного фронту. Захоплення міста відкривало шлях для переходу Уральських гір у бік Челябінську, а сам район був важливим як частина великої залізничної системи і як великий промисловий район, який одразу після переходу до радянської республіки, почав свою роботу.

Одночасно з Златоустівською операцією сили 2 та 3 армії проводили Пермську операцію для подальшого наступу на Єкатеринбург. 30 дивізія 3 армії наступала у бік Пермі з півдня, 29 дивізія наступала вздовж залізної дороги Вятка-Пермь, а на півночі наступ вели сили особливої бригади та Північного експедиційного корпусу. 2 армія вела свій наступ на Красноуфімськ та Кунгур. 20 червня сили 2 армії форсували річку Каму та виступили у бік Кунгура. 29 червня 21 та 28 стрілецькі дивізії 2-ої червоної армії форсували річку Ірень та підійшли до Кунгура, що поставило під загрозу тил білих військ біля Пермі. 1 липня передові загони 21 дивізії зайняли Кунгур та перерізали залізну дорогу Пермь-Кунгур-Єкатеринбург. Відступ Західної армії та тиск 3 червоної армії посприяли відходу з Пермі білих сил заради вирівнювання лінії фронту¹⁷⁷. 1 липня сили 29 дивізії 3 армії зайняли Перм. Під час свого відступу Біла армія знищила більше 50 своїх паракорабів та барж, також вона підірвала мости та залізничні станції. У самому місті були залишені великі кількості продовольчих припасів: 1 мільйон пудів солі, 100 тисяч пудів муки, 9 тисяч пудів

¹⁷⁴ Там само, С. 196

¹⁷⁵ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 243

¹⁷⁶ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издние политической литературы , 1957. С. 197

¹⁷⁷ Там само. С. 198

коров'ячого м'яса¹⁷⁸. За захоплення Пермі та Кунгуру Ленін виразив свою подяку силам 3 та 2 армій: "Поздравляю геройские красные войска, взявшие Пермь и Кунгур. Горячий привет освободителям Урала."¹⁷⁹. 4 липня 2 армія зайняла Красноуфімськ¹⁸⁰.

Після успішної Пермської операції червоних, сили Сибірської армії активно відступали. Червона армія розпочала Єкатеринбурзьку операцію переслідуванням білих військ силами 2 та 3 армій. Для активного переслідування у 3 армії було створено оперативну кінну групу, чисельністю 2 тисячі шабель та під командуванням оренбурзького козака Миколи Дмитровича Томіна. Перед групою також ставилася задача про захід у тил білим військам та перерізання залізної дороги Єкатеринбург - Нижній Тагіл. 14 липня кінна група пішла в наступ через розрив розбитої 7 дивізії Білої армії та пройшла 150 км до залізної дороги. Війська групи звільнили велику кількість північно-уральських заводів, після чого відрізали північну групу генерала Пепеляєва від залишків Сибірської армії. У цей же час сили 2 армії наступали на Єкатеринбург по залізній дорозі від Михайлівського до Уткінського заводу, де зустрілися з опором ударного корпусу Білої армії. Наступ на Єкатеринбург не давав результатів, заради чого одна з бригад 28 дивізії через важкий гірний путь вийшла у тил білим військам біля міста, перерізавши залізну дорогу, яка вела на Челябінськ. 14 липня 2 армія увійшла у Єкатеринбург, а Сибірська армія відступила з великими втратами¹⁸¹.

На південному відрізку фронту в цей же час червоні війська також досягли успіхів. Після втрати міста Миколаївськ, 26 червня керівництво республіки вимагало зміни ситуації. Фрунзе спланував операцію проти сел уральських козаків на правому фланзі Східного фронту. За планом Фрунзе

¹⁷⁸ Там само, С. 205

¹⁷⁹ Там само, С. 205

¹⁸⁰ Болтин Е. А. Контрнаступление Южной группы Восточного фронта и разгром Колчака : монография. Москва : Военное издательство Министерства вооруженных сил союза ССР , 1949. С. 123

¹⁸¹ Там само, С. 123

сили 25 дивізії Чапаєва та особливої бригади мали звільнити Уральськ від осади, зайняти залізну дорогу Уральськ-Урбах та звільнити правий берег річки Урал. Оренбурзькі війська мали перейти у наступ на Ілецьк та Актюбінськ для розчищення шляху до Туркестану. 5 липня червоні війська перейшли у наступ і вже 11 липня 25 дивізії розбила блокаду та увійшла в Уральськ. Пізніше у серпні сили 25 дивізії займають Лбіщенськ. Сили 1 армії 1 липня займають Ілецьке містечко. У цей же час, 13 липня Фрунзе займає позицію командувача Східного фронту¹⁸².

4.5 Челябінська операція

Перша половина липня для Російської держави Колчака і його армії стали справжньою катастрофою. По всій Сибірській залізній дорозі тягнулися евакуаційні потяги з Єкатеринбургу та Челябінську, які везли величезні кількості людей у тил. Швидкість наближення лінії фронту до міста спричинила паніку навіть у столиці Колчака, Омську, де білети на потяг на схід могли коштувати від 15 до 18 тисяч рублів¹⁸³. Барон Будберг навіть був вимушений віддати наказ 15 липня про початок евакуації складів та архівів з Омську до Іркутську¹⁸⁴. На фронті величезні втрати, дезертирство та погане забезпечення знекровили втомлені та деморалізовані сили білих. На північній частині Східного фронту Дітеріхсу довелося залишити лише частину військ для запобігання падіння фронту, а залишки Сибірської армії генерала Гайди були виведені у тил, в Ялуторовськ, оскільки більше не являла собою боєздатну одиницю. Залишки на фронті були розділені на 1 армію під командування Пепеляєва та 2 армію під командуванням Лохвицького, а Західна армія отримала назву

¹⁸² Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 210

¹⁸³ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 161

¹⁸⁴ Там само, С. 156-157

3 армії¹⁸⁵. Через швидкі темпи наступу Червоної армії під загрозу потрапила остання залізна дорога на Троїцьк, яка була потрібна для зв'язку з Південною армією Белова. На фронт терміново були потрібні резерви, навіть були варіанти залучення Чехословацького корпусу, який займався охороною сибірської транс-магістралі, але він не був достатньо надійним. Лише завдяки клопотанню Дітеріхса до Челябінську були перекинуті 11, 12, 13 піхотні дивізії, які проходили підготовку біля Омську. Дивізії не пройшли повну загальну підготовку і не були готові до бойових дій, а до Челябінську були відправлені нібито для завершення військової підготовки. Втрата Челябінського району для Білої армії могла стати важким ударом, від якого вони не змогли б оговтатися. Його виробництва, майстерні паровозів та кам'яновугільні шахти були дуже важливими для забезпечення армії та роботи Транс-Сибірської магістралі.

Рішенням Сахарова Челябінськ був обраний, як місце головної битви, де білі війська мали розбити сили 5 армії Тухачевського. За планом Сахарова, Західна армія мала затримувати Червону армію ар'єргардними боями та заманювати їх з гір до міста у той час, як дві ударних групи мали взяти її у кліщі: група генерала Войцеховського з півночі; група генерала Каппеля з півдня. Після цього сили 5 армії мали потрапити в оточення та втратити свою артилерію та кулемети. Для прикриття операції виділявся 3 Уральський корпус. Дітеріхс виступав проти цієї операції та вважав, що основні зусилля потрібно сконцентрувати на організації 1 та 2 армії. Однак, Сахаров разом з Лебедевим звернулися до Верховного правителя та запевнили його, що червоні війська втомлені постійними наступами і за результатами операції сили Червоної армії будуть знищені¹⁸⁶. Пізніше Віктор Пепеляєв у своєму щоденнику записав слова Колчака, сказані їм на початку операції, 25 липня, у яких він казав, що операція є великим ризиком,

¹⁸⁵ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 358

¹⁸⁶ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монографія. Ленинград : Прибой, 1929. С. 165

при невдачі армію буде втрачено: “Генерал Дитерихс был против этих боёв и за отход без боя от Челябинска, но я приказал дать бой. Это риск – в случае неудачи мы потеряем армию и имущество. Но без боёв армия всё равно будет потеряна из-за разложения.”¹⁸⁷. Перемога у цій операції разом з наступом Денікіна на Москву, Юденича на Петроград та польських військ на західну Білорусь могли стати кінцем радянської республіки. У той же час генерал Белов непокоївся можливістю втрати залізної дороги Челябінськ - Троїцьк - Кустанай, яка йшла паралельно фронту і знаходилася лише в 150 км від лінії фронту, а розрив між 3 армією і армією генерала Белова був 50 км. У його зверненнях до ставки та Сахарова він просив виділити 11 піхотну дивізію йому, але отримав відповідь від нього, що центр бойових дій знаходиться біля Челябінська, тож саме там потрібні основні сили¹⁸⁸.

За планом Червоної армії 5 армія мала оволодіти Челябінськом та Троїцьком, а 3 армія зайняти район Сінарская - Камишлов - Ірбіт – Туринськ, після чого прикривати 5 армію під час її руху Сибірською магістраллю. 2 армія була розформована, а її 5 та 21 дивізії були розподілені між 5 та 3 армією. 28 стрілецька дивізія відправлялася для боротьби з Денікіним.

Операція розпочалася згідно з планом Сахарова, і вже 24 липня сили 5 армії зайняли Челябінськ¹⁸⁹. Під час відступу Білої армії у місті почалися повстання робітників, які нанесли значний урон ар'єргарду білих військ. 25 липня група Войцеховського розпочала наступ, обходячи Челябінськ з півночі, та ударила по силах 35 дивізії біля станції Довгосільська. Сили 35 дивізії почали повільно відступати та вели бої з 15 михайлівським полком. До 29 липня його групі вдалося прорватися у тил військам червоних та майже взяти їх в оточення. Волзька група Каппеля також перейшла у наступ

¹⁸⁷ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 359

¹⁸⁸ Эйхе Г. Х. Опрокинутый тыл : монографія. Москва : Военное издательство министерства вооруженных сил союза ССР, 1966. С. 256

¹⁸⁹ Болтин Е. А. Контрнаступление Южной группы Восточного фронта и разгром Колчака : монографія. Москва : Военное издательство министерства вооруженных сил союза ССР, 1949. С. 123

26 липня, але не змогла потіснити сили 26 дивізії Червоної армії. Сили Каппеля на відміну від войцеховського не мали такої великої кількості і не досягли успіху¹⁹⁰. Завдяки обороні 26 дивізії центральні сили 5 армії змогли сформувати ударну групу і при підтримці 21 дивізії 3 армії нанесли удар у фланг групі Войцеховського і на 2 серпня вже змогли захопити 5 тисяч полонених. 30 липня сили 27, 26 та 35 дивізії розвинули свій успіх та ліквідували прорив групи Войцеховського. З 1 серпня сили Білої армії перейшли до оборони, а вже 2 почали відступати до річки Тоболу¹⁹¹. 5 липня білі війська почали відступати на всій лінії фронту. Одночасно з цим, 4 серпня Червона армія зайняла Троїцьк¹⁹².

Програш Білої армії у Челябінській операції став катастрофою, відповідальність за яку була покладена на Лебедева, який був знятий зі свого поста Військового міністра 12 серпня та був замінений Будбергом, та Сахарова, який отримав дуже погану славу, як серед солдат, так і серед офіцерського складу. Внаслідок операції Червона армія захопила 15 тисяч полонених, 4000 заповнених вагонів і 100 паровозів¹⁹³. 12 піхотна дивізія Білої армії була знищена повністю. Біла армія задіяла свої основні та останні резерви, які після боїв біля Челябінську зазнали значних втрат. Моральний стан Червоної армії після захоплення Челябінську був на висоті, а Ленін вітав робітників та селян зі звільненням Уралу від Колчака.

Після взяття Челябінську та відступу білих військ, на Східному фронті Червоної армії починається реорганізація. Південна група армій, яка складалася з 1 та 4 відділилися від Східного фронту та 14 серпня утворили Туркестанський фронт на чолі з Михайлом Фрунзе. Завданнями фронту були боротьба з білими військами у Оренбурзьких та Уральських областях та

¹⁹⁰ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен , 1928. С. 120

¹⁹¹ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 217

¹⁹² Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 248

¹⁹³ Там само, С. 248

просування до Туркестану. На Східному фронті залишалися сили 5 та 3 армії. Командування Східним фронтом очолював Володимир Ольдерогге.

4.6 Тобольська операція Білої армії та Петропавлівська операція Червоної армії

14 липня 1919 Червона армія займає Курган та форсує річку Тобол. 15 липня біля річки Тобол починаються перші бої. Це робить район річки важливим місцем для оборони Білої армії. У білому керівництві відбувалися суперечки з приводу подальших дій. Такі міністри, як Будберг, виступали за проведення рекогносцирування річок Тоболь та Ішим та організації оборонних споруд та укріплень біля них¹⁹⁴. Верховний правитель Колчак та більшість офіцерів виступали за організацію нового наступу проти Червоної армії оскільки сприймали перехід до оборони, як шлях до поразки. Організація операції покладалася на командувача Східного фронту Дітеріхса¹⁹⁵. Для проведення проводилася активна мобілізація населення. Великі надії білогвардійське командування покладало на залучення сибірського козацтва під керівництвом отамана Івана-Рінова. Отаман очолив створення Сибірського козачого корпусу, в який планував набрати більше 18 тисяч козаків¹⁹⁶. На формування корпусу були виділені величезні гроші і все можливе забезпечення, яке тільки було в армії Колчака. За спогадами барона Будберга, Іван-Рінов брав усе, що хотів для забезпечення своїх військ у величезних кількостях: “Аппетит Иванова-Риннова по части денег и материалов не знает предела ... хватка у него по этой части настоящая казачья”¹⁹⁷. Однак, до відправлення на фронт вдалося зібрати

¹⁹⁴ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 170

¹⁹⁵ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен , 1928. С. 127

¹⁹⁶ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия , 2006. С. 363

¹⁹⁷ Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград : Прибой, 1929. С. 206

лише 7 500 бійців. Таким чином, під керівництвом Дітеріхса знаходилися такі війська: 1 армія генерала Пепеляєва, 2 армія генерала Лохвицького, 3 армія генерала Сахарова, Уфімська група Войцеховського, Уральська група Косьмина, Волозький корпус Каппеля, 2 кіннотний корпус та Сибірський козачий корпус.

Головні бойові дії мали розвернутися між річками Тоболь та Ішим недалеко від Петропавлівська. За планом Дітеріхса 1 армія Пепеляєва мала рухатися по залізній дорозі Омск - Тюмень та вступити у бій з 3 Червоною армією. 2 армія обходила сили 5 армії з півдня для нанесення удару у тил. Головну роль відводили 3 армії Сахарова, яка вступала у фронтальний бій з силами 5 армії. Волзький та Уфімський корпуси мали відходити з ар'єргардними боями у той час, як дві ударні групи мали вдарити по флангам червоної армії. Корпус Івана-Рінова мав з півдня обійти сили 5 армії та вийти їй у тил у районі Кургану. Всього сили білої 3 армії на цьому напрямі складали 29 000 багнетів та шабель, а також 60 гармат¹⁹⁸.

У той же час 5 армія вела свій наступ від Кургану у бік Петропавлівську і на деяких участках фронту проснулася на 180 км від річки Тобол. На Червоній армії почали відображатися проблеми швидкого просування у вигляді розтягнутої логістики, яка не встигла за армією і розтягнулася на протязі 700 кілометрів, а штаб 5 армії знаходився в 400 км від фронту і не мав надійного зв'язку з військами, що призводили до затримки у виконанні наказів¹⁹⁹. У цей же час, проблеми з просуванням 1 армії на Туркестанському фронті призвели до величезного розриву між лівим флангом 1 армії та правим флангом 5 армії. Для захисту правого флангу за наказом Тухачевського було створено троїцький укріпрайон, який

¹⁹⁸ Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 254

¹⁹⁹ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 229

обороняли 2 бригади 35 стрілецької дивізії²⁰⁰. Лівий фланг 5 армії прикривали сили 3 армії.

Головними шляхами для наступу на Петропавлівськ були трактат Зверингоголовівська - Петропавлівськ та залізна дорога Курган - Петропавлівськ²⁰¹. Після оцінки ситуації командування 5 армії вирішило сконцентрувати основні сили на трактаті, але отримало відмову з боку командування фронтом, яке залишило там невеликі підрозділи, а основні сили переправило на залізну дорогу Курган - Петропавлівськ. На півночі від залізної дороги наступали сили 27 стрілецької дивізії, між залізною дорогою та трактатом рухалася 26 стрілецька дивізія, 1 бригада 35 дивізії знаходилася у Звериноголовому. Також створювалася ударна група з сил 5 стрілецької дивізії та 2 бригад 35. Сили 5 армії складали 24 000 багнетів та шабель і 84 гармати²⁰².

29 серпня білі війська закінчили підготовку до наступу. 1 вересня 1919 року за наказом Дітеріхса 3 армія пішла у наступ. Початок білого наступу став несподіванкою для червоного керівництва фронту та самого Ольдероге²⁰³. Волзький корпус генерала Каппеля за підтримки 2 кінного корпусу та партизанських груп Генерала Доможирова вступив в бій з силами 26 дивізії на півдні від залізної дороги та розбив їх у зустрічному бої. Генерал Косьмін з двома дивізіями уральської групи вже 3 вересня, обійшовши з півдня зайшов у тил червоним військам. Уфімська група Войцеховського вступила у бій з силами 27 дивізії і почала витискати її з зайнятих позицій. Вирівняти ситуацію для Червоної армії мав удар ударної групи з правого флангу 5 армії та зайти у тили Білої армії у напрямі сел Куреїнське та Теплодубровське та боковими підрозділами зайняти

²⁰⁰ Борьба за Урал и Сибирь. Воспоминания и статьи участников борьбы с учредительской и колчаковской контрреволюцией / редакция И.М. Смирнов, И.П. Флеровский, Я.Я. Грунт. Москва: Государственное издательство, 1926. С. 74-75

²⁰¹ Там само, С. 75

²⁰² Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 253

²⁰³ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. С. 229

напрямок Новорибінське - Кладбіщенське. Для підтримки ударної групи 26 дивізія мала наступати на Новорибінське, а 27 дивізія Теплодубровське. Впродовж з 7 по 9 вересня ударна група успішно просувалася, але 9 вересня вона зустрілася з Сибірським козачим корпусом Івана-Рінова біля села Островного. Авангард козачих сил одразу вступив у бій і за 40 хвилин розгромив сили ударної групи. За 9 вересня козаки знищили 6 стрілецьких полків та 4 артбатареї червоних, захопивши усі їх гармати. Свідками бою біля Островного стали сам Верховний правитель Колчак та генерал Нокс, які були дуже вражені успіхами Сибірського корпусу, за що Іван-Рінов отримав від Колчака Георгіївський орден 4 ступеню²⁰⁴. 26 та 27 дивізія також не змогли досягти поставлених цілей і продовжували відступати під натиском білих сил. Між 3 армією та 2 почався розрив, оскільки вони не змогли прорвати фронт 3 армії. Для допомоги їм було виділено Уфимську групу Войцеховського, яка вдарила з півдня по флангу 3 армії, що допомогло частинам білих і 14 вересня 3 армія залишила Тобольск. Активно діяла авіація Білої армії, яка силами 6 літаків 14 вересня бомбардувала Курганську залізну дорогу і скинула на неї 15 бомб, а всього за вересень авіація Колчака зробила 58 вилетів²⁰⁵. Вже 20 вересня Червона армія втратила усі сили для наступу і вела лише оборону. Загроза бути зажатими між білими військами та річкою Тобол спонукали червоне командування прийняти рішення про відхід за річку. 2 жовтня усі сили червоного східного фронту відійшли за річку Тобол. Червона армія втратила більшість територій, захоплених у другій половині серпня. На всіх напрямках армія відступила майже на 200 кілометрів. Однак, остаточний план Дітеріхса не вдався, оскільки після 9 вересня група сибірських козаків не могла продовжувати свій рейд, втомилася. На всі накази про продовження наступу були відповіді про втомлених коней та людей. У своїх спогадах генерал Миколай Сукін згадував, наскільки сильно в Омську чекали продовження

²⁰⁴ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 364

²⁰⁵ Там само, С. 364-365

наступу козаків: “Я помню тревогу в Омске где каждую минуту ждали известия, что казаки перешли в наступление и преследуют противника. Мы ждали целую неделю безуспешно: казаки не трогались с места”²⁰⁶. Виходу до Кургану з захопленням міста не сталося, і тому війська Червоної армії успішно відступили на західний берег річки та зберегли більшість військ для подальшого реформування та організації нового наступу. Білі війська хоча й досягли успіхів і підняли бойвий дух, понесли великі людські втрати, які до середини жовтня та продовження Петропавлівської операції Червоної армії стали впливати на силу військ.

Після свого відходу за Тоболь, сили Червоної армії почали активно готуватися до продовження свого наступу. Завдяки мобілізації та прибуттю резервів чисельність 5 армії зростає до 35 000 багнетів та шабель 135 гармат, 575 кулеметів, 2 бронепоезда, 4 бронемашини, 8 аеропланів; 3 армія збільшилася до чисельності: 28 000 багнетів, 3500 шабель, 578 кулеметів, 103 гармати, бронепоезд, 3 бронемашини, 11 аеропланів²⁰⁷. На допомогу була відправлена нова приуральська 54 стрілецька дивізія, 7 нових полків та одну конну дивізію. З центру відправлялася матеріальна допомога: 100 тисяч пар взуття, 10 комплектів білизни, 8 тисяч гвинтівок²⁰⁸. Сили 5 армії стали значно більше ніж сили 3 армії генерала Сахарова, а 3 армія була більше 1 та 2 білої армії разом узятих. У резервах Червоної армії знаходилося 12 тисяч багнетів. У той же час сили Білої армії також готувалися до наступу, але не мали успіху в мобілізації. Війська не мали своєї повної кількості, а 3 армія Сахарова взагалі зверталася з запитом на поповнення у розмірі 15 тисяч бійців. Очікувані холоди значно били по моральному та фізичному стану білих військ, у яких через відсутність теплої одягу поширювалися епідемії різноманітних хвороб, як наприклад

²⁰⁶ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 233

²⁰⁷ Там само, С. 242

²⁰⁸ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 240

тифу²⁰⁹. Впродовж двох тижнів на фронті відбувалися переважно локальні та позиційні бої, але 13 жовтня червоні війська завершили свою підготовку до повторного форсування Тоболю.

На 13 жовтня на лінії фронту знаходилися такі сили: на правому фланзі 5 армії вела оборону 35 стрілецька дивізія ; поряд з нею знаходилася 5 дивізія; від 5 дивізії і до Кургану оборону тримала 26 дивізія при підтримці 2 бригади 21 дивізії; на лівому фланзі оборону тримали сили 27 дивізії²¹⁰. З боку Білої армії на фронті стояли такі війська: на лівому фланзі знаходилася Степна група, в яку входили партизанські загони генерала Доможирова; поряд з нею стояла Уральська група; далі Волзька і на правому фланзі Уфимська група²¹¹. Вранці 14 жовтня 1919 року червоні війська почали форсування Тоболю ²¹². За планом сили правого флангу мали обходити білі війська з півдня та ударити їм у тил. Поряд з 35 дивізією базувалася кавалерійська дивізія, яка мала швидким ударом вийти у тил 3 армії до станції Лебязь, де знаходився штаб 3 армії генерала Сахарова. Однак, кінна дивізія не змогла прорватися достатньо швидко. У той же час, сили 35 дивізії успішно обходили сили Білої армії та розширили зону контролю на правому фланзі. 27 дивізія та 26 дивізія мали проблеми при форсуванні, а 27 дивізія була кілька разів вибита знову за річку. Однак, після упорних боїв сили 27 закріпилися на іншому березі, а 26 дивізія при підтримці 2 бригади 54 дивізії також форсувала річку. Біла армія покладала надію на Іжевську дивізію під командуванням Молчанова, яка прибула на фронт. Вона при підтримці 11 Уральської дивізії пішла в контратаку проти червоних сил, але потрапила в оточення біля села Глядянське і лише втративши 1 000 бійців змогла вийти з оточення. Сили Червоної армії переслідували сили

²⁰⁹ Кислицин В. О. В огне гражданской войны : монография. Харбин: Наш Путь , 1936. С. 56

²¹⁰ Борьба за Урал и Сибирь. Воспоминания и статьи участников борьбы с учредительской и колчаковской контрреволюцией / редакция И.М. Смирнов, И.П. Флеровский, Я.Я. Грунт. Москва: Государственное издательство , 1926. С. 80-81

²¹¹ Там само, С. 81-82

²¹² Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон , 2002. С. 258

білогвардійців. Найбільш активно наступ вела 35 дивізія при підтримці 54 дивізії, яка прикривала правий фланг 35 біля трактату. 20 жовтня у наступ перейшла 3 армія та допомогла 5 армії у наступі біля залізної дороги на Петропавлівськ. За 2 тижні сили Червоної армії пройшли 250 кілометрів²¹³. Першими до Петропавлівську підійшли загони 35 дивізії і 29 жовтня почали штурм міста²¹⁴. Білі війська намагалися затримати передові полки, підпаливши міст через річку Ішим, але силами червоноармійців міст було погашено і 3 полки форсували річку, зайшовши у місто. Вони встановили контроль над центром міста та просувалися у його південну частину та залізнодорожний вокзал. Волзька група Каппеля намагалася відрізати червоні полки і взяти їх в оточення, але не встояла перед натиском червоних сил. 31 жовтня Каппель відступив до залізнодорожної станції і спробував захопити місто ще раз, але сил для цього не вистачало. 1 листопада Червона армія перейшла у наступ та повністю захопила місто, а в той же час сили 3 армії 4 листопада Захоплюють Ішим і починають свій наступ на Омськ вздовж залізної дороги²¹⁵. Петропавлівська операція Червоної армії була завершена. Деморалізовані сили білих активно відступають до столиці Російської держави Колчака, Омську.

4.7 Омська та Новомиколаївська операції. Початок Великого Сибірського Крижаного походу

На початку листопада Дітеріхс віддав наказ про відхід усіх військ до Омську та розглядав можливу здачу міста. 1 армія генерала Пепеляєва після боїв з 3 червоною армією не могла продовжувати службу і була переведена у тил. У самому місті серед місцевого населення царила паніка. Усі державні контори евакуювалися до Іркутську, що викликало великі труднощі через величезні розміри державного апарату Колчака. Сам Верховний правитель

²¹³ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 247

²¹⁴ Там само, С. 251

²¹⁵ Там само, С. 251

був незадоволений розмовами про можливе залишення Омську та бажав його захистити усіма можливими силами. 5 листопада у розмові з Дітеріхсом він вимагав від нього не здавати місто, оскільки це могло стати кінцем: “«Омск немислимо сдать, – говорил Колчак. – С потерей Омска всё потеряно.»”²¹⁶. Словесний конфлікт між адміралом та командувачем фронту призвів до прохання Дітеріхса про відставку, оскільки він не міг прийняти таку відповідальність. У той же час, у кабінеті знаходився Сахаров, який вважав оборону міста важливою і негативно відзивався про Дітеріхса, як про людину, яка кидала свої обов’язки у найважливіший момент. Після відставки Дітеріхса, Верховний правитель призначив Сахарова командувачем Східного фронту²¹⁷. Під його керівництвом почалася активна мобілізація серед жителів Омську, а в 6 кілометрах від міста будувалися укріплення. Перед ним також була поставлена задача повернути 1 армію Пепеляєва на фронт. Для цього через декілька днів генерал Антон Пепеляєв і Сахаров прибули до будинку Колчака, де Пепеляєв стверджував, що якщо армію зараз повернути на фронт, вона підніме бунт²¹⁸. На всі прохання він категорично був проти, що призвело до дозволу Колчака про продовження руху 1 армії у Томськ, Новомиколаївськ та Іркутськ. У цей же час білі сили відступали до Іртишу, де не було льоду, який міг би слугувати переправою для військ. Лише 10 листопада достатні морози заморозили річку, і білі війська почали переправлятися. Сахаровим було прийнято рішення про знищення військових запасів у місті та відступ на Схід. Золотий запас цінністю 408 мільйонів рублів грузили у вагони та готовали Евакуацію²¹⁹. На пропозицію союзників передати їм золото для евакуації у Владивосток, Колчак відповів негативно і заявив, що краще залишить золото більшовикам. Сам адмірал знаходився у жахливому стані через стрес.

²¹⁶ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 372

²¹⁷ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монографія. Мюнхен, 1928. С. 179

²¹⁸ Там само, С. 181

²¹⁹ Смирнов М. И. Адмирал Колчак : монографія. Париж: Издательство Военно-морского союза, 1930. С. 56

Генерал Жанен після своєї останньої зустрічі описував його, як схудлого та втомленого “Колчак похудел, подурнел, взгляд угрюм, и весь он, как кажется, находится в состоянии крайнего нервного напряжения ... Он спазматически прерывает речь. Слегка вытянув шею, откидывает голову назад и в таком положении застывает, закрыв глаза”²²⁰. 10 листопада Омськ залишив уряд, а 12 листопада чотири потяги зі штабом Верховного правителя та 1 потяг з золотим запасом Російської Імперії у вигляді 28 заповнених вагонів покинули Омськ і відправилися до Іркутську²²¹. 14 листопада штаб Сахарова залишив Омськ.

12 листопада 27 стрілецька дивізія знаходилася у 100 км від міста. 3 її бригади з півдня, заходу та півночі активно наступали на місто. 14 листопада сили 238 Брянський полк вступив у місто. Ввечері 14 листопада сили 27 дивізії дійшли до міста і Омськ став червоним²²². У місті Червона армія захопила 3 бронепоезди, 41 гармату, 100 кулеметів, 500 тисяч снарядів, 5 мільйонів боєприпасів, 200 паровозів та 3 тисячі вагонів²²³. За 30 днів з 14 жовтня по 14 листопада сили червоної армії пройшли 600 км і захопили головне місто Колчака.

Від Омську у напрямленні сходу залізنا дорога була забита сотнями потягів, які перевозили цивільних, військові штаби, лазарети, канцелярії та інше. Більшість потягів могли стояти годинами і не рухатися зовсім. Потяги могли так довго стояти, що до них доходила лінія фронту. У потягах були навіть випадки, коли люди помирали з голоду серед полів не маючи їжі. Навколо кілометрів ешелонів можна було побачити поодиноких бійців, які відбилися від своїх підрозділів, голодні, замерзлі та хворі тифом вони намагалися залізти у вагони для того, щоб зігрітися²²⁴. Пасажири потягів, не

²²⁰ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 376

²²¹ Там само, С. 377

²²² Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918-1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. С. 258

²²³ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы, 1957. С. 256

²²⁴ Витольдова-Лютик С. На Восток : монография. Рига : Orient, 1930. С. 20

дочекавшись руху свого ешелону, могли кидати потяг, йти пішки або на санях по снігу у надії дійти до якогось міста. Найбільше залізнодорожне сполучення затримували сили Чехословацького корпусу, які 17 листопада прийняли рішення, що цілі корпусу є важливішими за цілі інших²²⁵. Їх потяги не давали проходити потягам російської адміністрації, що викликало обурення з боку Колчака. Біля Новомиколаївську відбувся інцидент, під час якого чехословацькі війська відмовлялися пропустити потяг Верховного правителя, який погрожував застосувати силу. Його потяг зміг залишити станцію лише через 2 тижні. Усі спроби Колчака вирішити питання з Сировим або Жаненом не мали відповіді. Самі чехословацькі війська прийняли рішення не протидіяти можливим переворотам проти Колчака, крім більшовицьких. У містах Білої армії починалися есеровські повстання. Так, в Новомиколаївську відбулося повстання підрозділу в одній з дивізій 1 армії. Відбулося повстання і у Владивостоці 17 листопада морських стрільців під керівництвом Гайди²²⁶. Вони вимагали миру і завершення громадянської війни та навіть захопили кілька об'єктів у місті, але були розбиті генералом Розановим 18 листопада.

Після захоплення Омську головна роль на закінчення бойових дій була покладена на 5 армію, якій на допомогу з 3 виділялися 30 та 51 стрілецькі дивізії²²⁷. Проти них знаходилися залишки Білої армії чисельністю 20 000 багнетів та шабель, які відступали у бік Новомиколаївську по залізній дорозі²²⁸. 20 листопада Червона армія продовжила свій наступ. Наступ йшов вздовж Транс-Сибірської магістралі та Сибірського тракту. Основні сили наступали по залізній дорозі у той час, як 26 стрілецька дивізія вела свій наступ на південь у район Павлодара та Славгорода, а дві інші бригади у район Барнаула. У листопаді ще до падіння

²²⁵ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 379

²²⁶ Там само, С. 381

²²⁷ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы, 1957. С. 256

²²⁸ Там само, С. 256

Омську по всьому тилу колчаківської армії посилювався партизанський рух, який об'єднувалися у цілі партизанські армії. Так, наприкінці листопаду 5 армія зустрілася з силами алтайських партизан, чисельність яких досягла 25 000 бійців. Наступати доводилося у важких умовах сибірських морозів по тайзі. Бійці Червоної армії знаходили ешелони з замерзшими та мертвими військовими Білої армії. Окрім важких погодних умов біла армія була дуже деморалізована, а війська відмовлялися виконувати накази. Ситуація була така погана, що генерал Войцеховський застрелив з револьвера одного командувачів корпусів за відмову боротися з червоними²²⁹. Одночасно з наступом у керівництві Білої армії відбулися зміни. 8 грудня на станції Тайга Антон Пепеляєв вимагав реформування його армії у корпус та погрожував бунтом. Також ним були виражені протести проти Сахарова, якого він вважав одним з винних у положенні армії. Верховний правитель не став виступати проти цього і запропонував позицію командувача фронту Дітеріхсу, який був готовий погодитися при умовах відставки Колчака та виїзду його з країни, а пізніше був обраний Каппель. 9 грудня Сахаров був заарештований братами Пепеляєвими та єгерями 1 армії на станції Тайга²³⁰. У той же час, сили Червоної армії та партизанських загонів продовжували наступ. 3 грудня партизани увійшли у Семіпалтинськ, 10 грудня у Барнаул, 14 грудня 27 дивізія захопила Новомиколаївськ, а 15 грудня Усть-Каменогірськ²³¹. До підтримки 5 армії доєдналися сили партизанської армії Кравченко та Щетінкіна, які мали чисельність 15 000 чоловік²³². Після захоплення Новомиколаївська сили 30 та 27 дивізії повели свій наступ у сторону Томську та Маріїнську. 20 грудня сили 2 бригади 30 дивізії зайшли в Томськ, де гарнізон був 30 тисяч бійців. Але гарнізон не чинив опору, і у той же день Томськ перейшов у руки Червоної армії. 23

²²⁹ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен, 1928. С. 183

²³⁰ Там само, С. 197

²³¹ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы, 1957. С. 261-262

²³² Там само, С. 262

грудня передові загони 27 дивізії дійшли до станції Тайга, де вони вступили у бій з 5 дивізією польських легіонерів, яких підтримувало 2 бронепоезда²³³. Внаслідок короткого бою легіонери зазнали поразки та втратили 2 бронепоезди. 26 грудня силами 35 дивізії був зайнятий Кузнецьк, а 28 грудня був зайнятий Маріїнськ. 2 січня 1920 був зайнятий Ачинськ, де відбулася зустріч армії та партизанських загонів Щетінкіна. Останнім можливим містом, в якому Біла армія могла чинити опір Червоній армії та запобігти остаточної поразки, був Красноярськ. У місті концентрувалися залишки Білої армії. Однак, командувач гарнізоном міста генерал Зіневич наприкінці грудня очолив заколот, який призвів до формування есерівського Комітету громадської безпеки, після чого звернувся до представника Червоної армії, комбрига Грязнова з 30 дивізії, запросивши умови капітуляції²³⁴. Однак, 4 січня у місті почалося більшовицьке повстання, яке захопило місто. У той же час до міста прямували залишки Білої армії під командуванням Каппеля. Новини про перехід Зіневича приголомшили його і змусили його довго думати, після чого він сказав, що це не кінець і вони будуть йти далі, а всі, хто не готовий продовжувати шлях, можуть залишити його біля Красноярську: “Идти вперед должны и будем”²³⁵. Після підходу до міста, незважаючи на рішення обійти його, Каппель віддав наказ спробувати захопити місто, після чого відправив кінні загони на штурм. Кіннота Білої армії вийшла на вогонь кулеметів та бронемашини, яка виїхала з міста, після чого була повністю знищена²³⁶. Після цього армію стали залишати всі, хто не бажав продовжувати бої, штаб було вигружено, і, разом з іншими військами, вони почали обходити місто з двох сторін та переправлятися через річку Єнісей. З Каппелем залишилося 12 тисяч солдат та офіцерів, які продовжили йти з ним далі та стали учасниками так званого Великого

²³³ Там само, С. 263

²³⁴ Там само, С. 264-265

²³⁵ Федорович А. Генерал В. О. Каппель : монографія. Мельбурн : издательство Российского дома в Мельбурне, 1967. С. 102

²³⁶ Там само, С. 105

Сибірського крижаного походу. Вночі з 6 на 7 січня 30 стрілецька дивізія захопила місто Красноярськ у якому було взято у полон 60 000 бійців, захоплені величезні склади зброї та боєприпасів, з яких лише гармат було більше 200 штук²³⁷. У полон здалася і 5 польська дивізія. З квітня 1919 року Червона армія пройшла більше 2000 кілометрів звільнивши Поволжжя, Урал та Західну Сибір. Біла армія адмірала Колчака була остаточно розбита, а її залишки продовжували свій рух до Іркутську.

Розділ 5. Полон адмірала Колчака та його розстріл. Падіння білого режиму на території Сибіру

5.1 Повстання Політцентру і арешт Колчака

У той час, як на фронті Біла армія Колчака доживала свої останні дні, в Іркутську розвивалися події, які стали остаточно кінцем влади Колчака. 12 листопада у місті Іркутськ починає свою діяльність так званий “Політцентр”, який, переважно, складався з есерів та меншовиків. Вплив есерівського руху на військові підрозділи, робітничі організації та звичайних людей на той час у Сибірі був дуже високий, а їх виступи поширювалися у Єнісейський та Іркутській губерніях. Така підтримка спонукала їх до організації збройного повстання у самому місті та боротьби з Колчаківським режимом. Спираючись на міський гарнізон, есери та меншовики готувалися до повстання у той час, як більшовики не брали участь у процесі, а лише спостерігали за діями есерів. 21 грудня в Іркутській губернії у місті Черемхово повстав батальйон охорони міста²³⁸. Війська Колчака не мали можливості встановити контроль, що змусило його призначити атамана Семенова головнокомандуючим сил Далекого Сходу і Іркутської губернії²³⁹. 24 грудня у місті Іркутськ у казармах 53 Сибірського

²³⁷ Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы , 1957. С. 266

²³⁸ Там само С. 268

²³⁹ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия , 2006. С. 390

стрілецького полку після виступу представників політцентру починається повстання²⁴⁰. Батальйон повставших вирушив до залізнодорожного вокзалу міста та виставив тимчасово займаючому посаду голови уряду Червену-Водалі ультиматум. Сили Білої армії під командування генерала Сичова були готові почати подавлення заколоту, але у цей момент французький генерал Жанен оголосив вокзал нейтральною територією під контролем союзників і погрожував почати артилерійських обстріл міста чехословацькими військами на спроби знищити повстанців²⁴¹. 27 грудня повстанці почали повстання у місті, і силами батальйону та двох рот захопили міський телеграф. Юнкери та козаки вибили сили повстанців з міста за річку Ушаковка, що призвело до переходу міста на осадне положення. Вже 2 січня 1920 року Червен-Водал прийняв рішення провести переговори з повстанцями. 4 січня рада міністрів отримала вимоги повстанців, серед яких були такі: зречення Верховного правителя від влади; передача радою міністрів Політцентру всієї влади на території Сибірі; зречення від влади атамана Семенова²⁴². Усі пункти були прийняті радою міністрів, після чого вони відправилися на переговори у залізнодорожний вагон генерала Жанена. З міста почали відходити усі урядові війська, і вже 5 січня Червена-Водала було заарештовано, а до влади у місті прийшов Політцентр.

Ще перед падінням Красноярську Верховний правитель рухався до Іркутську, де на той момент знаходився весь уряд держави. Але, прибувши до міста, стало зрозуміло, що рух був неможливий через чехословацькі війська, які не пропускали потяги Колчака. Лише через 6 днів, 22 грудня чехословацькі війська дозволи проїзд, але залишили лише 3 потяги: потяг Колчака, потяг Пепеляєва та потяг з золотим запасом²⁴³. 24 грудня під час

²⁴⁰ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 391

²⁴¹ Смирнов М. И. Адмирал Колчак : монографія. Париж: Издательство Военно-Морского союза, 1930. С. 55

²⁴² Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 394

²⁴³ Там само, С. 389

початку повстання Політцентру потяг Верховного правителя знаходився у Нижньоудинську, а разом знаходився його конвой чисельністю 1500 бійців. Перебуваючи на станції, Колчак отримав повідомлення від генерала Жанена. Адміралу було запропоновано залишити золотий запас під охороною сил Антанти, який пізніше, коли дозволяла ситуація, мав бути вивезений під флагами Англії, Франції, Японії, Америки, Чехословачії. Власне адміралу також запропонували сісти у вагон, який було прікріплено до потягу 8 чехословацького полка, і на ньому продовжити свій рух, взявши з собою невелику кількість людей, з яким він хотів би продовжити свій шлях²⁴⁴. Сама станція, де стояв потяг, була оточена чехословацькими військами, оскільки у самому місті до влади вже прийшли повстанці. Верховний правитель не бажав погоджуватися на таке і вимагав пропустити усі його потяги далі, але отримав відмову. Він розглядав різні можливості вийти з цієї ситуації, як, наприклад, з невеликим загonom вирушити через гори до Монголії або відправитися назустріч відступаючим військам Каппеля, але усі ці ідеї були занадто ризиковані. Верховний правитель не мав іншого вибору, як погодитися на умови та, взявши з собою 80 чоловік, перейшов до чехословацького потягу²⁴⁵. Колчака поселили у вагон, який був прикрашений флагами союзників, а за його вагоном було доєднано ешелон з золотим запасом під охороною чехословаків. Сам Колчак у останні дні у потязі часто говорив, що відчуває, що союзники його зраджать. До свого прибуття у Іркутськ, 4 січня, Колчак підписав зречення титула Верховного правителя і передав його генерал-лейтенанту Денікіну²⁴⁶. На кожній станції люди вимагали видати Колчака на суд. 14 січня у телефонній розмові між генералом Чехословацького корпусу Яном Сировим та генералом Жаненом було прийнято рішення не везти його на схід, а видати новій владі у

²⁴⁴ Смирнов М. І. Адмирал Колчак : монография. Париж: Издательство Военно-Морского союза, 1930. С. 56

²⁴⁵ Там само С. 56

²⁴⁶ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен , 1928. С. 284

Іркутську²⁴⁷. Генерал Нокс з цього приводу виражав думку, що у Жанена не було вибору і Чехословацький корпус видав би його не слухаючи наказів. У той же час серед радянських істориків була поширена думка, що, втративши свою владу та армію, Колчак не був потрібен Антанті, а їх гарантії йому вже не мали ціни. Потяг прибув на станцію Інокентьєвська у передмісті Іркутську, 15 січня 1920 року, де довго стояв не рухаючись. О пів на п'яту годину потяг прибув на залізнодорожний вокзал Іркутську. Генерал Занкевич, начальник штабу Колчака зустрівся з командиром ешелона, який розповів йому, що у 7 годині Колчака видають представникам Політцентру. Після цього велика кількість офіцерів і сам Занкевич після наступу темноти залишили потяг, у якому залишилися декілька офіцерів, Віктор Пепеляєв, адмірал Олександр Колчак і його коханка Ганна Василівна Тімірєва. О 8 годині член Політцентра Фельдман, штабс-капітан Нестеров, уповноважений Політцентра Мерхальов разом з чехословацькими офіцерами увійшли у вагон та сказали Колчаку, що його видають місцевій владі²⁴⁸. Сам Колчак цього не очікував і був дуже здивований крикнувши "Значит союзники меня предают!"²⁴⁹. О 9 годині 55 хвилин Колчака та Пепеляєва було передано Політцентру²⁵⁰. Конвоїри мали провести їх до Іркутської в'язниці. Разом з Колчаком відправилася його коханка Ганна Василівна, яка не була заарештована, але не хотіла залишати його. 21 січня Політцентр передав владу більшовикам, і вже вони почали розглядати справу Колчака²⁵¹.

²⁴⁷ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 397

²⁴⁸ Там само, С. 398

²⁴⁹ Смирнов М. И. Адмирал Колчак : монографія. Париж: Издательство Военно-Морского союза, 1930. С. 56

²⁵⁰ Зирянов П. Колчак: монографія. Москва: Молодая гвардия, 2006. С. 398

²⁵¹ Смирнов М. И. Адмирал Колчак : монографія. Париж: Издательство Военно-Морского союза, 1930. С. 57

5.2 Великий Сибірський Крижаний похід

Сили Каппеля продовжували свій відступ після форсування Єнісею. Колони постійно піддавалися нападам партизанських та регулярних загонів Червоної армії, які блокували більшість доріг та сел. Майже всі солдати були вимушені пересісти на сані, оскільки пішки вони могли провалитися у сніг та не могли йти. Навіть коні йшли дуже повільно через сухий сніг з землею та 35-градусний мороз. Сили під командуванням Сахарова рухалися по Сибірському тракту, займаючи переповнені села, в яких знаходилися війська, які пройшли Красноярськ до його падіння. Між загонами різних військ відбувалися невеликі стички за їжу та місце для ночівлі. Цілі села залишалися без провізії та їжі після приходу військ. Війська під командуванням Каппеля рухалися на північ по Єнісею, після чого вирушили по річці Кан до міста Канськ. Війська Сахарова також вирушили до річки Кан з ціллю зустрітися з військами Каппеля біля Канську²⁵². Форсування річки Кану було важкою задачею для втомлених сил Каппеля, оскільки під товстим снігом знаходився не дуже товстий лід, під яким була вода з теплих джерел. Коні йшли через воду, яка у -35 дуже швидко замерзала і разала їх ноги, а солдати, які падали з коней, могли по голову впасти у річку²⁵³. Мокрий одяг та взуття одразу покривалися шарами льоду. Каппель завжди йшов одним з перших у своєму війську і під час форсування річки раптово провалився по пояс у холодну воду, обморозивши свої ноги, які відразу покрилися льодом²⁵⁴. Незважаючи на це, він продовжував йти, поки не зміг встояти через хворобу. У селі Барга Каппеля поклали у хату, де до нього прибув лікар, який зазначив, що якщо не ампутувати п'яти та частину пальців то генерал помре від гангрени. Потрібно було діяти скоріше, але лікар не мав інструментів. Кухонним ножом протертим

²⁵² Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен, 1928. С. 253

²⁵³ Федорович А. Генерал В. О. Каппель : монография. Мельбурн : издательство Российского дома в Мельбурне, 1967. С. 107

²⁵⁴ Там само, С. 109

спиртом, без анестезії була проведена операція. Незважаючи на операцію, він продовжував командувати військами. Після цих подій війська Каппеля обійшли Канськ та зустрілися з силами Сахарова. Усі війська тепер мали чисельність 30 000 тисяч бійців²⁵⁵. Подальший рух продовжували по сибірському тракту у бік Нижньоудинська, який після короткого бою був зайнятий. Після отримання новин про видачу Колчака Політцентру у Нижньоудинську 23 січня відбулося засідання штабу, на якому Каппель вирішив брати Іркутськ штурмом і звільнити Колчака²⁵⁶. Сам генерал вже був при смерті через запалення легень, часто втрачав свідомість, мав жар та запаморочення і не міг сидіти сам у сідлі, що призводило до того, що бійці прив'язували його до коня. 21 січня він, відчуваючи, що вмирає, передав командування Войцеховському, а сам вночі з 25 на 26 січня помер сказавши: “Как я попался. Конец.”²⁵⁷. Армія під командуванням Войцеховського продовжила свій рух до Іркутську.

5.3 Розстріл Колчака

Колчака тримали під серйозною охороною в Іркутській тюрмі разом з його коханкою Ганною Василівною. Кожного дня спеціальна людина перевіряла його стан та умови, в яких він тримався. Колчаку дозволялося багато під час його утримання. Він читав книги та газети, а також багато гуляв разом зі своєю коханою у тюремному дворі. Для його допиту була створена надзвичайна слідча комісія, яка вела його допит. На допитах Колчак був спокійний і відповідав на всі питання. Після приходу до влади більшовиків у місці було створено Військово-революційний комітет на чолі з Олександром Ширямовим. Слідчу комісію очолив Самуїл Чудновський. На допитах Колчак розповів інформацію про майже все своє життя. У цей

²⁵⁵ Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918-1920: монография. Мюнхен , 1928. С. 261

²⁵⁶ Там само, С. 262

²⁵⁷ Федорович А. Генерал В. О. Каппель : монография. Мельбурн издательство Российского дома в Мельбурне , 1967. С. 113

же час, 29 січня сили Войцеховського розбили червоні Іркутські загони і продовжували рухатися до міста. Черемхов був зайнятий майже без бою. Генерал Жанен звернувся до Войцеховського, питаючи його про умови для обходу міста. Однією з головних умов була видача Колчака та його штабу. У самому місті були розклеєні листівки, які призивали народ скинути більшовиків та звільнити Колчака. Як пізніше стверджував Ширянов, до підходу військ Войцеховського планів про страту Колчака не було, однак у нових умовах це питання почалося активно розглядатися. 3 лютого Надзвичайна комісія подала список, у якому було записано 18 імен, у який входили представники адміністрації, Пепеляєв та сам Колчак²⁵⁸. 4 лютого йому заборонили виходити на вулицю, він підтримував переписку з Ганною Василівною, у якій в останньому письмі він розумів, що ультиматум Войцеховського лише наближав його кінець²⁵⁹. До останнього моменту варіант з вивозом Колчака був основним, але 5 армія знаходилася далеко від Іркутська і не могла прийти на допомогу. З 18 імен залишили лише Колчака та Пепеляєва. Вночі 6 лютого Самуїл Чудновський та Іван Бурсак отримали від Ширямова наказ про розстріл Колчака та Пепеляєва. Була підготовлена спеціальна розстрільна команда з комуністів і о 2 годині ночі 7 лютого 1920 року Бурсак з Чудновським прибули до тюрми. Колчак сидів у камері, одягнутий у шубу та шапку, та заслухав наказ про його розстріл здивувався, що суду не буде, але в іншому був спокійним²⁶⁰. На відміну від нього, за спогадами Бурсака, Пепеляєв, заслухавши наказ про його казнь, упав на коліна, ридав та молив його не вбивати та казав, що він разом зі своїм братом планували скинути Колчака, після чого вони вирушили з тюрми і о 4 годині 7 лютого вони прибули на берег річки Ушаковка, де почали готуватися до розстрілу²⁶¹. Колчак поведився, за спогадами очевидців, спокійно і лише молився, а Пепеляєв бився, як у лихорадці, але також молився. На

²⁵⁸ Кларов Ю. Арестант пятой камеры : монография. Москва : Политиздат , 1990. С. 225

²⁵⁹ Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия , 2006. С. 406

²⁶⁰ Кларов Ю. Арестант пятой камеры : монография. Москва : Политиздат , 1990. С. 226

²⁶¹ Там само, С. 227

пропозицію зав'язати очі Колчак відповів відмовою. Після цього Бурсак віддав команду на розстріл і о 5 годині 7 лютого 1920 року Верховного правителя Олександра Васильовича Колчака і голову ради міністрів Віктора Миколайовича Пепеляєва було розстріляно за наказом номер 27 Ревкому Іркутську²⁶². Тіла розстріляних було спущено у проруб у річці. Войцеховський, дізнавшись про загибель Колчака, відмовився від планів штурму Іркутську і, обійшовши його, повів армію далі до Байкалу. Смерть генерала Каппеля призвела до тотальної деморалізації та втрати залишками армії боєздатності. А смерть Колчака стала величезним ударом по силах Білої армії на всіх фронтах громадянської війни. З його смертю були втрачені надії на спроби формування нової держави у Забайкаллі та остаточно відбулося падіння білої влади у Сибіру.

²⁶² Кларов Ю. Арестант пятой камеры : монография. Москва : Политиздат , 1990. С. 227

Висновки

У 1919 році Східний фронт став одним з найголовніших фронтів громадянської війни, бої на якому впливали на всю територію минулої Російської Імперії.

Після ретельного аналізу радянських та іноземних досліджень, документів, спогадів учасників обох сторін мені вдалося розкрити хід бойових дій на Східному фронті громадянської війни. Завдяки аналізу бойових дій стало зрозуміло, що сили Білої армії майже досягли остаточного розгрому більшовиків, але, таким чином, стали каталізатором процесів реформування у радянській владі та війську, який створив сильну та підготовлену Червону армію, яка змогла лише за півроку проти тисячі кілометрів у важких умовах і розбити одного з головних представників Білого руху. Досвід бойових дій на цьому фронті вплинув на формування таких офіцерів, як Фрунзе та Блюхер, які стали реформаторами військової справи у Радянському союзі та допомогли перейти їй на сучасний лад, а такі люди, як Чапаєв, завдяки своїм діям увійшли в радянський фольклор та кіно.

У той же час, окрім військових факторів, бойові дії на Східному фронті стали одним з яскравих прикладів комплексу причин, які призвели до поразки Білої армії в цілому. Офіцери старої загалки, такі, як Сахаров, які не бачили інших можливостей ведення війни, окрім наступу, а оборону вважали тактикою трусів, що призводило до значних поразок.

Аналіз народних процесів показував роз'єднаність уряду Колчака, який складався з людей протилежних поглядів, які були замішані у інтригах та горах бюрокрації, не зважали на проблеми народу. Голод, війна, жорстокість білих каральних загонів та червона пропаганда призвели до переходу великої кількості людей на бік партизан, зробивши партизанські сили однією з найважливіших сил, які зіграли свою роль у розгромі Колчака.

Під час роботи було проведено аналіз одних з найголовніших постатей у подіях на Східному фронті, які зробили великий вклад для своїх сторін. Командувачі червоних військ Фрунзе та Каменєв своєю тактикою

принесли Червоній армії перемогу, не зважаючи на внутрішні конфлікти, досягли поставлених цілей. У той же час, Біла армія також була представлена людьми, які використовували весь свій досвід для перемоги над Червоними. Такі білі офіцери як Сахаров, Каппель та Дітеріхс робили усе можливе заради утримання Білої влади на території Сибіру, а такі чиновники, як Будберг незважаючи на свій песимізм все одно продовжували вірити у свою справу. Окремо з усіх проаналізованих постатей потрібно виділити Верховного правителя Російської держави. Головний у цих подіях Олександр Колчак був людиною, яка одночасно поєднувала у собі всі якості справжнього офіцера та військового, але одночасно не мала потрібних якостей для очолювання величезного руху, до якого зверталися представники різних країн та урядів. Незважаючи на дії Верховного правителя, він став одним з найвідоміших людей громадянської війни, і його дії залишаються темою дебатів і зараз, що робить його особу актуальною і у наш час.

У підсумку, бойові дії на Східному фронті стали одними з найголовніших подій громадянської війни. Оцінки людей, які брали участь у цих подіях, різняться у багатьох, але їхні дії були напрямлені на боротьбу за свої ідеали. Особа Колчака стала символом для всіх, хто боровся з більшовизмом, навколо якого вони збиралися, а рух боротьби з Колчаком у радянській республіці остаточно об'єднав суспільство навколо більшовиків, забезпечивши їх перемогою у громадянській війні.

Список джерел та літератури

Джерела:

1. Ауслендер С. А. В. Верховный правитель адмирал А. В. Колчак : монография. Омск: Российское бюро печати, 1919. 40 с.
2. Будберг О. П. Дневник белогвардейца. Колчаковская эпопея : монография. Ленинград: Прибой, 1929. 316 с.
3. Борьба за Урал и Сибирь. Воспоминания и статьи участников борьбы с учредилловской и колчаковской контрреволюцией / ред. І.М. Смірнов, І.П. Флеровський, Я.Я. Грунт. Москва: Государственное издание, 1926. 416 с.
4. В застенках Колчака : монография. Париж: Pour la Russie, 1920. 52 с.
5. Виленский-Сибиряков В. Д. Что принес Колчак сибирским рабочим и крестьянам : монография. Москва: Коммунист, 1919. 32 с.
6. Витольдова-Лютик С. На Восток : монография. Рига: Orient, 1930. 152 с.
7. Военный Вестник, номер 31 : военно-политический журнал. Москва: Государственное военное издательство, 1930. 55 с.
8. Гинс Г. К. Сибирь, союзники и Колчак: монография. Том 2. Пекин: издательство Общества возрождения России, 1921. 614 с.
9. Какурин Н. Е. Восстание чехословаков и борьба с Колчаком: монография. Москва: Государственное издательство, 1928. 84 с.
10. Какурин Н. Е. Как сражалась революция : монография. Москва: Государственное издание, 1926. 446 с.
11. Кипарисов В. В. Верховный правитель адмирал А. В. Колчак : монография. Омск: Издание литературного художественного отдела, 1919. 40 с.
12. Кислицин В. О. В огне гражданской войны : монография. Харбин: Наш Путь, 1936. 128 с.

13. Колосов Е. Е. Сибирь при Колчаке: Воспоминания, материалы, документы: монография. Петербург: Былое, 1923. 198 с.
14. Колчаковщина. Сборник документов и боевых воспоминаний / ред. И. Горюнова. Москва: Средневолжское краевое государственное издание, 1932. 120 с.
15. Ленин В. И. Полное Собрание Сочинений. Издание пятое, Том 38. Москва: Издательство политической литературы, 1969. 579 с.
16. Л. Троцкий. Советская Республика и капиталистический мир. Часть II. Гражданская война : монография. Москва, 1926. 833 с.
17. По ту сторону Урала. В царстве Колчака: сборка документов. Уфа: Издательство Уфимского губернского Революционного комитета, 1919. 40 с.
18. Родина, номер 3 : журнал. Москва, 2008.
19. Сахаров К. В. Белая Сибирь. Внутренняя война 1918–1920 : монография. Мюнхен, 1928. 330 с.
20. Сахаров К. В. Чешские легионы в Сибири (Чешское предательство) : монография. Берлин, 1930. 142 с.
21. Сергеев В. Очерки по истории Белого движения на Дальнем Востоке : монография. Харбин: Бюро в делах Русских эмигрантов в Маньчжурской империи, 1937. 100 с.
22. Устрялов Н. В борьбе за Россию : монография. Харбин: Окно, 1920. 87 с.
23. Щетинкин П. Борьба с колчаковщиной: очерк партизанской борьбы на Минусинском фронте : монография. Новосибирск: издательство Сибирского края, 1929. 104 с.
24. Зензинов В. М. Государственный переворот адмирала Колчака в Омске : монография. Париж, 1919. 196 с.
25. Kindall, Sylvian G. American soldiers in Siberia: monograph. New York: Richard R. Smith, 1945. 264 с.

26. Terenchenko P. Forgotten army: monograph. Los Angeles: Clover Publishing Corporation, 1938. 124 с.

Література:

27. Болтин Е. А. Контрнаступление Южной группы Восточного фронта и разгром Колчака : монография. Москва: Военное издательство министерства вооруженных сил Союза ССР, 1949. 146 с.

28. Борьба за власть Советов в Иркутской губернии. Партизанское движение в Приангарье / редакция З. Тагарова. Иркутск: Иркутское книжное здание, 1959. 284 с.

29. Валентина М., Діана Ж., Ігор Ц., Олександр М. Навігатор з історії України "Світові війни" : монографія. Видавництво Портал, 2022. 300 с.

30. Воробьев В. Ф. Оборона Оренбурга (апрель–май 1919 г.) : монография. Москва: Воениздат, 1938. 86 с.

31. Гончар Б.М., Козицький М.Ю., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Всесвітня історія : навчальний посібник, 2-ге вид. Київ: Знання, 2002. 565 с.

32. Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия. Москва: Советская Энциклопедия, 1983. 704 с.

33. Гражданская война на Украине. 1918–1920. Т. II. Борьба против деникинщины и петлюровщины на Украине. Май 1919 г. — февраль 1920 г. / ред. С. М. Королевский, М. К. Колесник, И. К. Рибалко. Киев: Научная мысль, 1967. 960 с.

34. Гурьев В. Чапанная война : монография. Сызрань: издание Сызранского уездно-городского музея местного края, 1924. 30 с.

35. Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк 1879–1921 : монография. Москва: Центрполиграф, 2006. 532 с.

36. Зирянов П. Колчак: монография. Москва: Молодая гвардия, 2006. 423 с.

37. Иванов В. М. Маршал М. Н. Тухачевский : монография. Москва: Военное издательство, 1990. 320 с.

38. Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918–1921 : монография. Санкт-Петербург: Полигон, 2002. 672 с.
39. Карасевич К. Контрудар южной группы по Колчаку : монография. Москва: Государственное военное издание наркомата обороны союза ССР, 1938. 40 с.
40. Кларов Ю. Арестант пятой камеры : монография. Москва: Политиздат, 1990. 479 с.
41. Кривоулицкий П. Д. Шиткинские партизаны: монография. Иркутск: Восточно-Сибирское краевое издательство, 1934. 258 с.
42. Кутяков И. С. Боевой Путь Чапаева : монография. Москва: Государственное военное издание наркомата обороны союза ССР, 1936. 122 с.
43. Липкина А. Г. 1919 год в Сибири : монография. Москва: Военное издательство министерства вооруженных сил Союза ССР, 1962. 246 с.
44. М. В. Фрунзе на Восточном фронте : монография. Куйбышев: Куйбышевское книжное издательство, 1985. 275 с.
45. Огородников Ф. Е. Удар по Колчаку весной 1919 : монография. Москва: Государственное военное издание наркомата обороны союза ССР, 1938. 346 с.
46. Постышев П. П. Гражданская война на востоке Сибири. 1917–1922 : монография. Москва: Военное издательство министерства вооруженных сил Союза ССР, 1957. 70 с.
47. Смирнов М. И. Адмирал Колчак : монография. Париж: Издательство Военно-Морского союза, 1930. 60 с.
48. Спирин Л. М. Разгром армии Колчака : монография. Москва: Государственное издание политической литературы, 1957. 306 с.
49. Тимофеев И. Хроника борьбы за власть Советов в Восточной Сибири 1917–1920 гг. : монография. Иркутск: Иркутское областное издательство, 1937. 100 с.

50. Федоров А. Пермская катастрофа и контрнаступление Восточного фронта : монография. Москва: Государственное военное издание наркомата обороны союза ССР, 1939. 199 с.

51. Федорович А. Генерал В. О. Каппель : монография. Мельбурн: издательство Русского дома в Мельбурне, 1967. 126 с.

52. Яковлев М. Большевистское подполье в тылу Колчака : монография. Новосибирск: Новосибирское областное государственное издательство, 1941. 48 с.

53. Якушин Е. Колчаковщина и Интервенция в Сибири : монография. Москва: Государственное издательство, 1929. 98 с.

54. Baerlein H. The march of the seventy thousand: monograph. London: Leonard Parsons, 1926. 366 с.

Резюме

У дипломній роботі представлені результати дослідження ходу Громадянської війни на території Сибіру в період з весни 1919 року по зиму 1920 року, а саме досліджується період падіння влади адмірала Колчака і перемоги Червоної армії на Східному фронті. Успішний наступ Білої армії весною 1919 року став поштовхом для посилення Червоної армії, об'єднання її проти влади Колчака та створення умов для подальшого контрнаступу, який завершився успіхом і дозволив Червоній армії розгромити сили Білої армії, яка після смерті Колчака у лютому 1920 року втратила залишки своєї організації. Джерельна база роботи складається з журналів, наказів, документів, щодеників та мемуарів, які були написані представниками обох сторін, а також іноземними учасниками подій.

У першому розділі роботи досліджуються події напередодні червоного контрнаступу, а саме білогвардійський весняний наступ. На початку розділу аналізується ситуація, яка виникла на початку весни, сили обох сторін та досліджуються плани обох командувань на весну 1919 року та бойові дії. Також підбиваються підсумки бойових дій на початку весни та їхній вплив на подальші події. У другому розділі надається характеристика найголовніших осіб з обох сторін конфлікту, дається оцінка їхнім діям та пояснюється їх вплив та участь у бойових діях на Східному фронті громадянської війни. Особлива увага приділяється Олександру Колчаку, як одному з найвідоміших людей громадянської війни в цілому, так і як головному політичному і військовому діячу на Східному фронті. У третьому розділі досліджуються процеси в тилах Білої та Червоної армій та аналізуються такі явища, як сільські повстання у червоному тилу і активний партизанський рух у білому тилу. Також у розділі надається інформація про сили та плани сторін на початку основного наступу Червоної армії. Четвертий розділ є дослідженням бойових дій впродовж періоду з травня 1919 року по січень 1920 року, у якому надається аналіз дій обох сторін, які призвели до поразки Білого руху на території Сибіру. У п'ятому розділі

підбиваються підсумки бойових дій у вигляді дослідження дій залишків білих підрозділів, а також останнім дням Верховного правителя Олександра Колчака, що в кінці призвело до падіння білої влади на території Сибіру.

В ході дослідження автор прийшов до висновку, що поразка Білої армії на Східному фронті була викликана багатьма внутрішніми та зовнішніми факторами. Внутрішні фактори полягали у жорстокості та бюрократичності системи Колчака, яка через свою неоптимізованість не могла вчасно боротися з викликами, які поставали перед нею, стагнуючи розвиток держави і повністю ігноруючи потреби населення, яке після постійних репресій переходило до партизанів, саботуючи військову справу. Сам апарат, як військовий, так і цивільний, потерпали від інтриг та внутрішніх конфліктів, які призводили до поганої координації військ, браку забезпечення і людей, відмови виконувати накази та постанови. В таких умовах також було яскраво виражено брак авторитету Олександра Колчака серед своїх підлеглих, який став майоріти сильніше ближче до кінця війни, де генерали вже відмовлялися виконувати прямі накази. Таким чином, можна сказати, що відсутність сильного лідерства та єдності, а також нехтування населенням і концентрація на військовій справі призвели до розпаду білого тилу, у той час як РСФСР навпроти зосередила свої сили для ліквідації Колчаківського руху і направило усі можливі сили.

Розпад білого тилу значно вплинув на ситуацію на фронті, що призвело до кризи у забезпеченні, що, разом з небажанням старих білих офіцерів навчатися новим методам війни, конфліктам та масовому дезертирству, призвело до ряду стратегічних поразок, від яких Біла армія вже не змогла оговтатися і втратила можливість продовжувати бойові дії далі.

Ключові слова: Громадянська війна, Олександр Колчак, Біла армія, Червона армія, партизанський рух, Сибір.

Summary

The thesis presents the results of a study of the course of the Civil War in Siberia from spring 1919 to winter 1920, namely, the period of the collapse of Admiral Kolchak's regime and the victory of the Red Army on the Eastern Front. The successful offensive of the White Army in the spring of 1919 was the impetus for strengthening the Red Army, uniting it against Kolchak's government and creating conditions for a further counteroffensive, which ended in success and allowed the Red Army to defeat the forces of the White Army, which lost the remnants of its organization after Kolchak's death in February 1920. The research is based on journals, orders, documents, diaries, and memoirs written by representatives of both sides, as well as foreign participants in the events.

The first section of the work examines the events on the eve of the Red counteroffensive, namely the White Army spring offensive. The chapter begins by analyzing the situation that arose in early spring, the forces of both sides, and examines the plans of both commands for the spring of 1919 and the fighting. It also summarizes the results of the early spring fighting and its impact on subsequent events. The second section profiles the most important individuals on both sides of the conflict, assesses their actions, and explains their influence and participation in the fighting on the Eastern Front of the Civil War. Particular attention is paid to Alexander Kolchak, both as one of the most famous people of the civil war in general and as a major political and military figure on the Eastern Front. The third section examines the processes in the rear of the White and Red armies and analyzes such phenomena as rural uprisings in the Red rear and active partisan movement in the White rear. The chapter also provides information on the forces and plans of the parties at the beginning of the main Red Army offensive. The fourth section is a study of the fighting between May 1919 and January 1920, analyzing the actions of both sides that led to the defeat of the White movement in Siberia. The fifth chapter summarizes the results of the fighting by examining the actions of the remnants of the White units, as well as the last days

of the Supreme Ruler Alexander Kolchak, which ultimately led to the fall of White power in Siberia.

In the course of the study, the author came to the conclusion that the defeat of the White Army on the Eastern Front was caused by many internal and external factors. The internal factors were the cruelty and bureaucracy of Kolchak's system, which, due to its non-optimization, could not deal with the challenges it faced in a timely manner, stagnating the development of the state and completely ignoring the needs of the population, which, after constant repression, turned to partisans, sabotaging the military. The apparatus itself, both military and civilian, suffered from intrigues and internal conflicts, which led to poor coordination of troops, lack of supplies and people, and refusal to execute orders and resolutions. In such conditions, the lack of authority of Alexander Kolchak was particularly evident towards the end of the war, when generals refused to follow direct orders, was also clearly visible. Thus, it can be said that the lack of strong leadership and unity, as well as the neglect of the population and concentration on military affairs, led to the collapse of the White Home Front, while the RSFSR, on the other hand, concentrated its forces to eliminate the Kolchak movement and sent all possible forces.

The disintegration of the White Home Front significantly affected the situation at the front, leading to a crisis in supply, which, together with the unwillingness of old white officers to learn new methods of warfare, conflicts, and mass desertions, led to a number of strategic defeats from which the White Army was unable to recover and lost the ability to continue fighting.

Keywords: Civil War, Alexander Kolchak, White Army, Red Army, partisan movement, Siberia.